

UHRMAN IVÁN

Az ősmagyar kettős fejedelemség kérdéséhez

1. A kettős fejedelemségre vonatkozó adatok

Az ősmagyarok kettős fejedelemségére vonatkozóan a legalapvetőbb adatok Dzsaháni bokharai tudós művének kivonataiban találhatóak. Eszerint „...A magyar pedig a türkök egyik fajtája. Főnökük 20 000 lovassal vonul ki. Főnökük neve *K.nde*. Ez azonban csak névleges címe királyuknak, mint-hogy azt az embert, aki királyként uralkodik fölöttük, *Dzs.la*-nak hívják. Minden magyar a *Dzs.la* nevű főnökük parancsait követi a háború dolgában, a védelemben és más ügyekben.”¹

A hatalom megosztásának ugyanez a módja jellemzi a kazárokat is, amint azt ugyanezen mű egy más helyéből megtudhatjuk. „Van nekik egy királyuk, akinek *'j.sád* a neve, de a kazár fejedelem valójában a Kazár-kagán. A kazárok azonban csak névleg engedelmeskednek az utóbbinak. A való-ságos hatalom az *'j.sád* kezében van, aki a kormányzásban és a hadsereg vezetésében olyan fontos helyet foglal el, hogy egyetlen nála magasabb méltóságviselő sincs, akire tekintettel kellene lennie.”²

E sajátos uralmi forma magyarázata a szakirodalomban régóta tisztázott. A kazár főkirály – mint a keleti uralkodók többsége – szakrális személy, vallási kultusz tárgya, akinek éppen ezért távol kell magát tartania a földi uralkodás „profán” mozzanataitól. (A kazár kagán szakrális elzárkó-zásáról részletesebben ír Ibu Fadlán arab diplomata, aki 921–922-ben haladt át a kagán birodalmán.)³

Általánosan elfogadott nézet, hogy a magyarok kazár mintára vették át a fenti hatalmi formát. Az átvétel időpontja még vitatott; azt viszont egységesen elfogadják a kérdéssel foglalkozó kutatók, hogy Dzsaháni tudósítása 870 körüli állapotokat ír le, s így ebben az időszakban a kettős fejedelemség már mindenképpen létrejött. Elterjedt felfogás szerint már 820 előtt megvolt.⁴

Ugyancsak tisztázatlan, hogy *meddig* állott fent a kettős fejedelemség, pontosabban, hogy erre vonatkoznak-e még Bïborbanszületett Kónstantinos császár a 950 körüli magyar hatalmi viszonyokról szóló közlései. (A császár szövegét, valamint a később következő görög szövegeket is, nem Moravcsik Gyula kitűnő műfordításában idézem, hanem – a helyenkénti szó szerinti elemzést meg-könnnyítendő – a magam csiszolatlanabb tolmácsolásában.)

Ἔχουσι δὲ κεφαλὴν πρώτην τὸν ἄρχοντα ἀπὸ τῆς γενεᾶς τοῦ Ἀρπαδιῆ κατὰ ἀκολουθίαν καὶ δύο ἐπίρους, τὸν τε γυλᾶν καὶ τὸν καρχᾶν, οἵτινες ἔχουσι τάξις κριτοῦ· ἔχει δὲ ἐκάστη γενεὴ ἄρχοντα.

Ἰστίον, ὅτι ὁ γυλᾶς καὶ ὁ καρχᾶς οὐκ εἰσι κύρια ὀνόματα, ἀλλὰ ἀξιώματα. . .

τὸ δὲ καρχᾶς ἐστὶν ἀξίωμα, ὡσπερ καὶ τὸ γυλᾶς, (ὁ)^a ἐστὶν μεῖζον τοῦ καρχᾶ. (40₁₋₀₈)

5

(Első fejüként pedig az Árpád nemzetségéből következő uralkodót bírják, és két másikat is, a *gylast* és a *karkhast*, akik az ítélező hivatalát bírják; mindegyik törzsnek van pedig uralkodója. Tudni kell,

¹ A magyarok: elődjeiről és a honfoglalásról. (A továbbiakban MEH.) Szerk.: Györffy György. Bp. 1975. Ibn Ruszta-szemelvények. 86. Ford.: Czeglédy Károly

² Uo. 90.

³ Uo. Ibn Fadlán-szemelvények. Ford.: Czeglédy Károly. 96–99.

⁴ Fodor István: Verecke híres útján. Bp. 1975. 192.

⁵ Kónstantinos Porphyrogennétos: De administrando imperio 40. In.: Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai. Bp. 1984. Szerk.: Moravcsik Gyula. 48–49.

hogy a *gylas* és a *karkhas* nem saját nevek, de méltóságok... a *karkhas* pedig méltóság, éppen úgy, mint a *gylas* is, amely nagyobb, mint a *karkhas*.)

A hazai szakirodalomban jelenleg meghatározónak látszik Györffy György álláspontja, aki szerint a kettős fejedelemség intézménye 904-ben megszűnt,⁶ s így a Kónstantinos által emlegetett „Árpád nemzetségéből következő uralkodó” nem azonos a Dzsahjáninál szereplő *K.ndével*, noha az ugyanitt említett *gylas* és Dzsahján *Dzs.lája* nyilvánvalóan azonosak. (Az eddigiekben előfordult méltóságneveket a továbbiakban Anonymus Gestájában, személynévként fennmaradt alakjukban fogjuk használni: *kündü* [Cundu], *gyula* és *horka* [Horca].)

Györffy véleményét a szakirodalom általánosan elfogadta. Így Fodor István, aki szerint „...A Levédiában kialakult kettős fejedelemségnek az új hazában még utolsó nyoma is eltűnik, Árpád és utódai itt már egyeduralkodó fejedelmek.”⁷ Sőt, Kristó Gyula is, aki pedig Györffyvel számos ponton ellenkező véleményt képvisel, úgy véli, hogy a szakrális királyság intézménye „...annak mértékében hal el..., ahogyan megszűnik a főfejedelem szakrális jellege, más oldalról szemlélve: ahogyan részt vállal a künde az ügyek tényleges vitelében, a hatalom valóságos gyakorlásában. Ez a folyamat... a 890-es évek első felében elindult.”⁸

Jelen dolgozat a kettős királyság megszületésének és élettartamának kérdésében kíván a források vizsgálatával néhány új megoldási lehetőséget felvetni; szem előtt tartva természetesen, hogy a tévedés lehetőségétől semmi sem védi jobban, mint más kutatókat, akik megkísérelték felderíteni e rendkívül nehezen megközelíthető korszakot.

2. A kettős fejedelemség kialakulása

E kérdésben döntő jelentőségű lehet Kónstantinos művének harmincnycadik fejezete, ahol ezt olvashatjuk:

“Οτι τὸ τῶν Τούρκων ἔθνος πλησίον οἱ μὲν Τούρκοι γενεαὶ ὑπῆρχον ἐπτά, τῆς Χαζαρίας τὸ παλαιὸν τὴν κατοικίησιν ἄρχοντα δὲ εἰς αὐτοὺς εἶτε ἴδιον, εἶτε ἔσχεν εἰς τὸν τόπον τὸν ἐπονομαζόμενον ἄλλοτριὸν ποτε οὐκ ἐκτίησαντο, ἀλλ’ ὑπῆρχον ἐν αὐτοῖς βοεῖβοδοὶ τινες, ὧν πρῶτος βοεῖβοδος ἦν ὁ προρρηθεὶς Λεβεδίας. τῆς κλήσεως ὄνομα Λεβεδίας” προσηγο-
μαται, τὸ δὲ αἰ. α. 890, ως καὶ οἱ λοιποὶ μετ’ αὐτὸν, βοεῖβοδος ἐκαλεῖτο...⁹

(Hogy a türkök népe a régi időkben Kazáriához közel bírt lakhelyet, azon a helyen, amely Levédiának van elnevezve az ő első vajdájuk elnevezéséről, amely vajda megnevezésére nézve Levédinek mondatott, méltóságáéra nézve pedig, ahogyan utána a többiek is, vajdának neveztetett... És a türk törzsek heten voltak, fejedelmet pedig maguknak, akár sajátot, akár idegent, sohasem szereztek, de valamely vajdák voltak közöttük, akik közül az első vajda volt a korábban említett Levédi.)

A császár közlése szerint ez az állapot Árpád fejedelemmé választásáig tartott:

Πρὸ
δὲ τοῦ Ἀρπαδῆ τούτου ἄρχοντα ἕτερον οἱ
Τούρκοι οὐκ ἐκτίησαντο πώποτε...¹⁰

(Ez előtt az Árpád előtt más fejedelmet a türkök soha nem szereztek...)

E közlés hitelét számos kutató megkérdőjelezte, mondván, hogy ellentétben áll Dzsahján fenn-

⁶ Györffy György: *Legenda és valóság Árpád személye körül*. Kortárs, 1977. I. 110.

⁷ Fodor: i. m. 245.

⁸ Kristó Gyula: *Levedi törzsszövetségétől Szent István államáig*. Bp. 1980. 227–228.

⁹ Kónstantinos 38. uo. 42–43., mint 5. sz. alatt.

¹⁰ Uo. 45.

tebb idézett tudósításával a 870 körüli magyar viszonyokról. E kutatók Levédi szereplését a honfoglalást közvetlenül megelőző évekre teszik. Györfly György szerint az az állítás, hogy Árpád előtt a magyaroknak más fejedelmük nem volt, tendenciózus hazugság, amellyel Árpád dédunokája, Tornás tévesztette meg a bizánci udvart, elhallgatva, hogy már Árpád előtt uralkodtak a kazár minta szerint tisztelt *kündük*.¹¹ Czeglédy Károly viszont „bizánci archaizáló toposz”-t lát a császár közlésében, aki szerinte egyáltalán nem rendelkezett semmilyen információval a Levédi és Árpád korát megelőző időkről.¹²

E nézetekkel szemben legutóbb Kristó Gyula vetette fel, hogy Levédi ténykedése a 830 körüli évekre tehető, s így az a közlés, hogy az ő idejében a magyarok felett még semmilyen fejedelem nem állt, nem mond ellene Dzsaháni adatainak.¹³ E feltevését részint Gyóni Mátyás érveire¹⁴ alapozza, melyek szerint a Levédi elnevezés arról tanúskodik, hogy a magyarok Levédi idején költöztek „Kazáriához közel”; márpedig a kazárok *Theophilus* bizánci császár uralkodása idején (829–842) építették Sarkel erődjét,¹⁵ méghozzá, Dzsaháni alapján, épp a magyarok elleni védekezésül.¹⁶

Kristó merész feltételezésére, mely szerint maga a „hétmagyar” törzsszövetség is csak ebben az időszakban, s Levédi szervezése által jött létre,¹⁷ most nincs módunk kitérni: csupán utalunk rá, hogy egy ily rövid idő óta fennálló – s amellett szükségképpen laza szerkezetű – politikai alakulat aligha bírta volna ki azt a számos megrázkódtatást, amelyen a 9. század folyamán – Kristó szerint is!¹⁸ – keresztültlent; valamint, hogy Levédi szervezői szerepéről Kónstantinos semmit sem mond. Mindazonáltal e kérdésben nem kívánunk állást foglalni – Levédi működésének időpontját illetően azonban feltétlenül osztjuk Kristó nézetét. (Hozzáteve, hogy a kónstantinosi kronológia pontatlanságai bizonyosan Tormásra vezethetők vissza, aki nem írásos történelmi hagyomány, hanem szájhagyomány alapján tájékoztatta a császárt.)

Ha pedig elfogadjuk, hogy Kónstantinos *elbeszélése a Dzsaháni* által leírtnál korábbi időszakra vonatkozik, úgy az elbeszélés folytatását bátran tekinthetjük a kettős fejedelemiség születésére vonatkozó forrásnak.

Συνῆ-
κησαν^ε δὲ μετὰ τῶν Χαζάρων ἐνιαυτοῦς
τρεις,^ε συμμαχοῦντες^ε τοῖς Χαζάροις ἐν
πᾶσι τοῖς αὐτῶν πολέμοις. Ὁ δὲ χαγάνος
ἄρχων Χαζαρίας διὰ τὴν αὐτῶν ἀνδρείαν
καὶ συμμαχίαν τῆ πρώτῳ βοεβόδῳ τῶν
Τούρκων, Λεβεδία ἐπονομαζομένην, γυναῖκα
δέδωκεν πρὸς γάμον Χαζάραν εὐγενῆ διὰ
τὸ τῆς ἀνδρείας αὐτοῦ περίφημον καὶ
τὸ τοῦ γένους περιφανές, ὅπως ἐξ αὐτοῦ
τεκνύσῃ· ὁ δὲ Λεβεδίας ἐκεῖνος ἔκ τινος
τύχης μετὰ τῆς αὐτῆς Χαζάρας^ε οὐκ ἐπαι-
δοποίησεν. . . .

Ἄνα-
μεταξὺ δὲ τῶν Τούρκων συναφθέντος πο-
λέμου καὶ τῶν Πατζινακίτων, . . .

τὸ τῶν Τούρκων
φοσσαῶτον ἠτήθη καὶ εἰς δύο διηρέθη μέρη.

. . . τὸ δὲ ἕτερον μέρος εἰς τὸ δυτικὸν
κατήκκησε μέρος ἅμα καὶ τῆ βοεβόδῳ
αὐτῶν καὶ ἀρχηγῶ, Λεβεδία, εἰς τόπος
τοῖς ἐπονομαζομένου Ἀτελκούζου^ε, . . .

Ὁλίγου δὲ χρόνου διαδραμιόντος
ὁ χαγάνος ἐκεῖνος ἀρχὼν Χαζαρίας τοῖ
Τούρκοις ἐμίγησεν τοῦ πρὸς αὐτὸν ἀποστα-
λῆναι Λεβεδία,^ε τὸν πρῶτον αὐτῶν βοε-
βόδον. Ὁ Λεβεδίας τοίνυν πρὸς τὸ
χαγάνον Χαζαρίας ἐναφικόμενος^ε ἀνηράτ-
την αἰτίαν, δι’ ἣν εἰλθεῖν πρὸς αὐτὸν αὐτὸν
μετεπέμψατο. Ὁ δὲ χαγάνος εἶπεν πρὸ
αὐτῶν, ὅτι «Διὰ τοῦτο σε προσεκα-
λεσάμεθα^ε, ἵνα, ἐπειδὴ εὐγενὴς καὶ φρόνημο
καὶ ἠνδρειωμένος ὑπάρχεις καὶ πρῶτος τῶ
Τούρκων, ἀρχοντά σε τοῦ ἔθνους σο
προβαλώμεθα,^ε καὶ ἵνα ὑπέικης^ε τῷ λόγῳ
καὶ τῆ προστάξει ἡμῶν.» Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς
πρὸς τὸν χαγάνον ἀντέφησεν, ὅτι «Τῆ
περὶ ἐμὲ σου σχέσιν τε καὶ προαίρεσι
μεγάλως ἐναποδέχομαι, καὶ τὴν εὐχαριστία
ὁμολογῶ σοι προσήκουσαν, ἐπεὶ δὲ ἀδυνάτω
ἔχω πρὸς τὴν τοιαύτην ἀρχήν, ὑπακοῦσαι ο
δύναμαι, ἀλλὰ μάλλον ἔστιν ἕτερος ἀπ’ ἐμο
βοεβόδος, λεγόμενος Ἀλμούτζης^ε καὶ νῖδ
κεκτημένος ὀνόματι Ἀρπαδῆν ἐκ τούτου
μᾶλλον εἶτε ἐκεῖνος ὁ Ἀλμούτζης^ε, εἶτε
υἱὸς αὐτοῦ Ἀρπαδῆς ἵνα γένηται ἄρχων
καὶ ἔστιν^ε ὑπὸ τὸν λόγον^ε ὑμῶν.»

(Együtt laktak pedig a kazárokkal három esztendeig, együtt harcolván a kazárokkal az ő valamennyi háborújukban. A kagán pedig, Kazária fejedelme, az ő férfiaságuk és harci szövetségük miatt a türkök első vajdájának, akit Levédiinek neveztek, hó nemzetségből való kazár asszonyt adott feleségül, az ő férfiaságának igen ismert és nemzetségének fénylő volta miatt, hogy az szüljön őtőle; ez a Levédi azonban valamely véletlen miatt ezzel a kazár nővel nem nemzett gyermeket... Háború útján pedig ki a türkök és a besenyők között... a türkök serege megveretett és két részre választott szét... a másik rész pedig nyugaton telepedett le, az ő vajdájukkal és vezérőjükkel, Levédivel tartó rész, az Etelköznek elnevezett helyekre... Kevés idő telvén pedig el, ez a kagán, Kazária fejedelme tudatta a türkökkel, hogy küldessék el őhozzá Levédi, az ő első vajdájuk. Levédi tehát odaérkezvén Kazária kagánjához, megkérdezte az okot, amely miatt elküldetett érte, hogy jöjjön hozzá. A kagán pedig azt mondta neki, hogy: „Amiatt hívtunk ide téged, hogy, miután jó nemzetségből való és értelmes és férfúként viselkedő vagy, és első a türkök között, a te néped fejévé tegyünk téged, és hogy a mi beszédünk és parancsunk szerint cselekedj.” Ő pedig válaszolván a kagánnak „főfejedelme” volt, vagyis kündü; e címében Kurszán volt az örököse.²¹ Álmos és családja a gyula cím birtokosa volt; de a kérdéses időpontban „az aggastyán Álmos immár egyik tisztet sem töltötte be, mert helyébe, a hadúri tisztségre fia, Árpád lépett...”²²)

Azok a kutatók, akik szerint a császár egy közvetlenül 895 előtti eseményről számol be, többé-kevésbé el kell hogy vessék e beszámoló hitelét. Györffy György az egész történetet Tormás hazugságának tartja: „Nem hiszem, hogy akadna nomád fejedelem, vagy törzsfő, aki uralmát *önként, saját alkalmatlanságát bevallva*, átadná egy másik törzsfőnek, *saját nemzetsége tagjainak* mellőzésével!”²⁰ (Kiemelés tőlem.) Szerinte Levédi már azt megelőzően, hogy a kagánhoz utazott volna, a magyarok „főfejedelme” volt, vagyis kündü; e címében Kurszán volt az örököse.²¹ Álmos és családja a gyula cím birtokosa volt; de a kérdéses időpontban „az aggastyán Álmos immár egyik tisztet sem töltötte be, mert helyébe, a hadúri tisztségre fia, Árpád lépett...”²²

Nem ennyire elutasító Czeglédy Károly véleménye: ő megpróbálja a görög és az arab forrás közléseit összeegyeztetni, de mivel a Kónstantinos-féle történetet tekinti későbbinek, rekonstrukciója – számunkra – nem meggyőző. Szerinte a Dzsahjáni leírta időszakban a kündü még a kazár kagánnal egyenrangú uralkodó; a 890-es években azonban Levédi, ha viselte is ezt a címet, helyzete „már nem annak a szakrális magyar nagyfejedelemnek a helyzete, akiről 870 és 880 között az arab kereskedők tudósítottak, hanem egy sokkal szerényebb vajdáéé, aki csak *primus inter pares*...”²³ E változás okát Czeglédy valamely 880 és 886 közötti, feltételezett orosz vagy besenyő vereséggel magyarázza, mivel „a szakrális királyok bukását általában természeti csapások és katonai vereségek okozzák...”²⁴ Ezek

¹¹ Györffy György: Kurszán és Kurszán vára. In.: Tanulmányok a magyar állam eredetéről. Bp. 1959. 158.

¹² Czeglédy Károly: Árpád és Kurszán. In.: Magyar őstörténeti tanulmányok. Bp. 1985. 125.

¹³ Kristó: i. m. 37–38.

¹⁴ Gyóni Máttyás: A magyar nyelv görög feljegyzéses szórványemlékei. Magyar–görög tanulmányok 24. Bp. 1943. 80. l. jegyzet.

¹⁵ Kónstantinos 42. In.: A birodalom kormányzása. Szerk.: Moravcsik Gyula. Bp. 1950. 182.

¹⁶ Ibn Ruszta: Uo. 88.

¹⁷ Kristó: i. m. 35.

¹⁸ Uo. 103–104., 110–111.

¹⁹ Kónstantinos 38. i. m. 43–44.

²⁰ Györffy: 11. sz. alatt i. m. 158–159.

²¹ Uo.: 6. sz. alatt i. m. 108.

²² Györffy György: Honfoglalás, megtelepedés és kalandozások. In.: Magyar őstörténeti tanulmányok. Szerk.: Bartha Antal, Czeglédy Károly, Róna-Tas András. Bp. 1977. 131.

²³ Czeglédy: i. m. 120., 124.

²⁴ Uo. 120.

után ajánlaná fel a kagán Levédinek, hogy *ismét* legyen a magyarok fejedelme; Levédi ezt azért nem fogadja el, mert retteg a feláldoztatástól, amitől – Czeglédy szerint – eddig is csak házasságának köszönhetően menekült meg. Így lesz az új fejedelem végül Árpád, aki azonban kazár vazallus csupán, nem a régi szakrális nagyfejedelemség folytatója.²⁵

Azt egyébként Györffy és Czeglédy sem vonják kétségbe, hogy a kettős fejedelemség intézménye kazár eredetű; átvételét azonban jóval korábbra, egy hosszabb ideig tartó kazár fennhatóság idejére helyezik.

Kristó Gyula, aki szerint Levédi a 830–850 közötti időszak szereplője, egészen másképp értelmezi Kónstantinos tudósítását. Mindenekelőtt megvédi Tormást a dinasztikus hazugság vádjával szemben: „Ezt a véleményt azért nem tehetjük magunkévá, mert hiszen Termacsu – amint ezt a kónstantinói szövegből világosan látjuk – egyáltalán nem mellőzte hallgatással a bizonyosan nem Árpád-házi Levedit, olyannyira nem, hogy Levediről bármiféle híradás is egyedül csak a bizánci császár munkájában maradt ránk. Eszerint minden más forrást jogosabban vádolhatnánk azzal, hogy elhallgatta Levedit vezető szerepét, mint éppen Kónstantinos.”²⁶ Szerinte a magyar törzsszövetség, miután Levédi megszervezte, hamarosan kazár fennhatóság alá került, s ekkor kapta Levédi kazár feleségét, valamint a *kündü-kagán* címet, amely, mint Ibn Fadlán közléséből kiderül, a kazár birodalom harmadik méltósága.²⁷ Miután 850 táján a besenyő támadás elől nyugatra menekültek – a „három év” meghatározást nem kell szó szerint venni – a kagán magához hívja Levedit s *ismét* felkínálja neki korábbi tiszttségét. Levédi ezt „fogytán levő erejére” és „gyermektelenségére” hivatkozva utasította vissza, ám ezek csak ürügyek voltak; valójában azért nem akart újra kündü-kagán lenni, mert nem vállalta a kazárok bábjának szerepét...²⁸

A fenti álláspontok problémái két pontban foglalhatók össze:

1. Viselte-e Levédi a kündü címet, amikor a kagánhoz elindult?
2. Igaz-e, hogy a felkínált címről lemondott Álmos (vagy Árpád) javára; s ha igen, mi oka volt erre?

Az első kérdésre mindhárom idézett kutató *igennel válaszol*, megszorítással még Czeglédy is. Lényegében ugyanígy nyilatkozik Fodor István: „Kétségtelen, hogy Levédi, az >első vajda (tulajdonképpen a magyar törzsek fejedelme volt.”²⁹ Ez az egységes állásfoglalás – egymással egyébként gyökeresen szemben álló kutatók részéről – azért meglepő, mert a császár közlése teljességgel ellene mond ennek. Kónstantinos szerint Levédi *βοεβοδοῦ ἐκαλεῖτο*, ugyanúgy, „ahogyan utána a többiek is”; vagyis egyenrangú volt a többi magyar törzsfővel. Azt sincs okunk feltételezni, hogy ez a beállítás csak Tormás hamisítása lenne. Ha ugyanis – mint Györffy véli – Tormás elbeszélésének az a célja, hogy Árpád hatalomra jutásának erőszakos voltát, s egy őt megelőző dinasztia fényét eltitkolja, úgy módjában állna Levédit meg sem említeni – az ugyanis nyilvánvaló, hogy a császárnak más eredetű információja nincs Levédi létezéséről. (Ha volna, s az ellentmondana Tormásnak, ez kiderülne a császár megfogalmazásából.) Tormás ezzel szemben nem titkolja, hogy Levédi „az ő férfiasságának (=bátorságának) igen ismert és nemzetségének fénylő volta miatt” kapott előkelő kazár feleséget, hogy „jó nemzetségből való és értelmes és férfiúként viselkedő” volt. (Álmossal kapcsolatban semmi ilyesmit nem említ!) Azt sem tételezhetjük fel, hogy útitársa, az Árpád-házzal vitatható viszonyban álló Bulcsú jelenléte kényszeríti Tormást az igazság *részleteinek* megvallására. Ha ugyanis ezek valóban csak részigazságok lennének, a 950 körüli erőviszonyok közepette aligha tarthatta volna vissza Bulcsút bármi is attól, hogy közölje a császárral a Tormás által elhallgatott, az Árpád-utódokra nézve esetleg kompromittáló mozzanatokat is.

Emellett logikusnak sem tűnik, hogy a kazár uralkodó ugyanazt a címet kétszer kínálja fel ugyanazon személynek. Ha Levédi már a szóban forgó események előtt kündü-kagán volt, a kazár uralkodónak érdekében állt, hogy e címet a bekövetkezett hadi vereség ellenére is legálisnak, folyamatosan érvényesnek tekintse, hiszen ez fűzte Levédit – s rajta keresztül a magyar törzsszövetséget –

²⁵ Uo. 121.

²⁶ Kristó: i. m. 60.

²⁷ Uo. 81. skk.

²⁸ Uo. 129–132.

²⁹ Fodor: i. m. 191.

a birodalomhoz. Végül pedig, mivel Dzsajhání tudósítása világossá teszi, hogy a kündü *szakrális* uralkodó – a besenyő vereség következménye Levédi számára a szakrális feláldoztatás kellett volna, hogy legyen, ha e méltóságot már előzőleg viseli. Czeplédy magyarázata, hogy ettől kazar házassága kímélte meg, aligha elfogadható; Ibn Fadlántól tudjuk, hogy maga a kagán sem kerülhette el ezt a sorost adódó alkalommal.³⁰

S végül: addig, amíg a magyarok Levédiában éltek és a kazar birodalom közvetlen alattvalói voltak, a kagánnak aligha lehetett oka arra, hogy szakrális hatalmú fejedelmet emeljen ki közülük. Az igen laza kötelékekkel összefogott nomád birodalmak legfőbb összetartó ereje éppen az uralkodó szakrális hatalmába vetett hit – egy birodalmon belül tehát csak egyetlen szakrális hatalom létezhet. Mjútán viszont a magyarokat a besenyő támadás Etelközbe kergette, a közvetlen kazar fenntartóság gyakorlása a továbbiakban nem volt lehetséges – így érthető a kagán törekvése, hogy legalább szövetségeseikként, egy formálisan önálló, de őhozzá feltétlenül lojális fejedelem révén tartsa őket befolyása alatt.

Mindezek alapján azt kell mondanunk: Levédi, amikor a kagán Etelközből magához hívatta, még nem viselt semmilyen fejedelmi címet, csupán a hét törzsfő egyike volt; „első” vajdai mivolta annyit jelenthetett csak, hogy származása, valamint személyes bátorsága és bölcsessége folytán a legnagyobb tekintélynek örvendett közöttük. („Jó nemzetségből való” voltáról sajnos, közelebbit nem tudunk; hogy Istemi kagán leszármazottja volt, amit Györffy feltételez,³¹ legalábbis kevésbé valószínű, és semmivel nem bizonyítható.)

Második kérdésünkre, hogy a Levédi lemondásáról szóló történet igaz-e, *igennel* kell felelnünk – ismét azért, mert ha Tormásnak itt titkolnivalója lett volna, bölcsebben teszi, ha hallgat Levédi személyéről. Abban viszont Györffynek igaza van, hogy ez a lemondás eléggé páratlan a nomád előkelők világában, s a fentebb ismertetett magyarázatok nem hatnak meggyőzően.

Hogy Levédi a szakrális feláldoztatástól félt volna, az nem valószínű. Egyrészt a természeti vallások felfogása szerint az ilyen halál nem megsejényítő, hanem az egész nép jólétéért hozott áldozat, s a megölt fejedelem megdicsőülését jelenti. Másrészt: ha konkrétan a besenyő háború kapcsán lett volna oka ilyesmitől tartani, úgy már nem is lett volna alkalma felkeresni a kagánt...

Az pedig, hogy nem akart „bábfejedelem” lenni, nem hangzik logikusan. Az a Levédi, aki egy előkelő kazar asszony férje volt, aligha lehetett a kagán meggyőződéses politikai ellenfele. Ez esetben pedig – a korabeli felfogás szerint – semmi szégyellnivalót nem kellett, hogy lásson abban, ha fejedelemként követi a kagán utasításait, akinek uralmát köszönheti. Legfeljebb arra gondolhatnánk, hogy a hatalom megszerzésének, törzsfőtársaival szembeni biztosításának nehézségei riasztották. Ám ha tekintetbe vesszük, hogy a továbbiakban – Kónstantinos szerint – ellenállás nélkül el tudta fogadtatni a „türkökkel” saját jelöltjét, ezt a magyarázatot sem érezhetjük perdöntőnek.

Véleményünk szerint a valódi magyarázat az, amit már Kristó Gyula észrevett, ám a továbbiakban elejtett, „ürügynek” minősített: Levédi gyermektelensége.

Azt világosan közli a császár, hogy Levédi *ἐκ τινος τύχης μετα τῆς αὐτῆς χαράρας οὐκ ἐπαυδομαίησεν*. Efölött azonban a kutatók elsiklanak. Györffy ezt is csak Tormás hazugságának tartja, míg Kristó arra hivatkozik, hogy a sztyeppei szakrális uralkodóknak több feleségük is lehetett, amint az Ibn Fadlán tudósításából kiderül,³² s így a császár, közlése még nem jelenti, hogy Levédinek egyáltalán ne lett volna fia.³³ Ez az érvelés önmagában helytálló, ám nem veszi figyelembe, hogy mikor Levédi később Álmost ajánlja a kagánnak, ezzel jellemzi: *καὶ νεδὺ κεκτημένος ἀνόματι Ἀρπαδίην*. Világos, hogy amikor Levédi hangsúlyozza, hogy Álmos „szerzett” magának gyermeket, azért teszi ezt, mert *ő maga nem*; sem kazar feleségétől, sem másától.

Mármost: kizáró ok-e Levédi gyermektelensége abból a szempontból, hogy elfoglalhatja-e a szakrális fejedelem székét? Kristó szerint nem az: hiszen a nomád társadalmakra a seniori öröklésrend a jellemző, s kimutathatóan ez jellemezte a magyar fejedelemséget is István előtt.³⁴ Ez az érvelés akkor

³⁰ Ld. 3. sz. jegyzet.

³¹ Györffy György: István király és műve. Bp. 1977. 56.

³² Ld. 3. sz. jegyzet.

³³ Kristó: i. m. 221.

³⁴ Uo. 131.

lenne indokolt, ha Levédi gyermektelenségét csupán a trónöröklés zavartalan folytonossága szempontjából tekintenénk problémának. Csakhogy többről van szó.

Többször hangsúlyoztuk már: a kündü, ahogyan Dzsajháni leírja, *szakrális* uralkodó. Márpedig a vallásos uralkodókultusz egyik központi motívuma az uralkodó *apai* volta: Róheim Géza elemzése mutat rá, hogy a legkülönbözőbb primitív népek kultuszaiban milyen párhuzamai mutathatók ki az újdonsült apa és az újdonsült király felavatásának. A szakrális király mintegy a nép atyjaként felelős a nép anyagi jólétéért, egészséges szaporulatáért, harci szerencséjéért – mindezek elmaradása szakrális erejének elapadását jelzi, s feláldozását vonja maga után.³⁵ Az ősi vallási képzetekből az is valószínűsíthető, hogy eredetileg kizárólag a királynak tulajdonítottak tényleges nemzőképességet, s minden gyermek valódi apjának őt tartották. Impotenciája így az egész nép számára veszélyt jelentett.³⁶

Vállalkozhatott-e ilyen szerepre az a Levédi, aki – *ἔκ τῆς τύχης* – az utódnemzés leghétköznapibb, legevilágibb módjára is képtelennek bizonyult? Várhatott-e vallásos tiszteletet bármelyik magyar közembertől, aki – bármennyire tisztelte is nemzetiségét, bölcsességét és bátorságát – családi téren minden bizonnyal boldogabb volt nála?

A meglepő az, hogy a kagán egyáltalán felajánlotta e tisztséget a gyermektelen Levédinek. Ám – feltéve, hogy nem Tormás vonta össze és dramatizálta az eseményeket a mondai hagyomány stílusának megfelelően – nem szabad elfeledkeznünk arról, hogy a kazár államvezetés ekkor már hosszabb ideje zsidó vallású volt, s így, noha a kagán hatalmának szakrális elemei korlátozás nélkül továbbéltek, azok jelentését már aligha fogták fel oly világosan, mint a sámánhitű magyarok. (Bár, hozzá kell tennünk, az ószövetségi Dávid-dinasztia királyai között is csak egyetlen gyermektelenről tudunk – Jóácház – s ő is csak egészen rövid ideig uralkodhatott az egyiptomi beavatkozás miatt.)

Nyilvánvaló, hogy Levédi, személyi képességeit tekintve, méltó lett volna a fejedelmi hatalomra – ezt ismerte fel a kazár politika már akkor, amikor kazár feleséget adott neki, módot adva arra, hogy ezáltal még inkább emelje utódainak „jó nemzetiségből való” voltát. Ezek az utódok azonban nem születtek meg, s így Levédi szakrális uralkodásának terve eleve kudarcra volt ítélt – egyszerűen az *idoneitas* hiánya miatt.

Súlyosan esik azonban a latba Györffy ellenvetése: ha Levédinek más jelöltet kellett javasolnia maga helyett, miért mellőzte saját nemzetége tagjait, miért ajánlott egy másik vajdát, Álmost? E kérdésre nem tudunk megnyugtató feleletet adni, mivel az általános *Εὐγενής* jelzőn kívül semmi adatunk nincs Levédi nemzetiségének tagjairól, erőviszonyaikról. Adatok híján csak felelőtlen találgatás lenne feltételezésekre bocsátkozni, hogy például Levédi szemben állott volna nemzetége tagjaival, vagy hogy a nemzetiség utolsó sarja lett volna. Egyet tudunk biztosan: Álmost javasolta.

Álmosról a császár elbeszélése szinte semmit nem mond, azon kívül, hogy fia is volt. Nyilvánvaló azonban, hogy őt is megbízható kazárpárti vajdaként ismerhették, ha Levédi éppen őt ajánlotta a kagánnak. Ha nem volt is olyan „jó nemzetiségből való”, mint Levédi, kétségkívül jelentős vagyona és hatalma is lehetett, mert ezek nélkül nemigen lett volna alkalmas fejedelmjelölt.

3. Álmos vagy Árpád?

Nézzük tovább Kónstantinos közlését!

Ἐν τούτῳ οὖν τῷ λόγῳ ἀρσασθεις ὁ χαγάνος ἐκεῖνος δέδωκεν ἀνθρώπους αὐτοῦ μετ' αὐτοῦ καὶ εἰς τοὺς Τούρκους ἀπέστειλεν, οἳ καὶ συλλήσαντες περὶ τούτου μετὰ τῶν Τούρκων,

μᾶλλον οἱ Τούρκοι τὸν Ἀρμυδι γενέσθαι προέκριναν ἄρχοντα, ἢπερ Ἀλμοῦτιζην, τὸν ἑαυτοῦ πατέρα, ὡς ἀξιολογότερον ὄντα καὶ περισπούδαστον ἔν τε φρονήσει καὶ βουλήν καὶ ἀνδρείᾳ καὶ ἰκανὸν πρὸς τὴν τοιαύτην ἀρχήν, ὃν καὶ ἄρχοντα κατὰ τὸ τῶν Χαζάρων ἔθος καὶ ζάκανον πεποιήκασιν, σηκώσαντες αὐτὸν εἰς σκουτάριον. 37

³⁵ Róheim Géza: A kazár nagyfejedelem és a Turul-monda. In: A bűvös tükör. Válogatás Róheim Géza tanulmányaiból. 1984. 132–134.

³⁶ Czeglédy Károly: A szakrális királyság a steppei népeknél (a kazároknál és a magyaroknál). Ld. Czeglédy: i. m. 214.

³⁷ Ld. 19. sz. jegyzet.

(Miután ez a kagán megnyugodott ebben a beszédben, az embereit vele adta és elküldte a türkökhöz, akik miután elbeszélgettek erről a türkökkel, a türkök jobbnak ítélték, ha inkább Árpád válik fejedelemmé, mint az ő atyja, Álmos, mivel említésre méltóbb volt, és körös-körül becsült, bölcsességéért is, megfontoltságáért is és férfiaságáért, és alkalmas volt az ilyen hatalomra, akit a kazárok szokása és törvénye szerint fejedelemmé is tettek, pajzson hordozva az ő súlyát.)

Kónstantinos elbeszélésének ez a részlete a legnehezebben hihető. Czeglédy Károly ugyan hitelt ad neki,³⁸ ám ez még akkor sem látszana indokoltnak, ha az események időpontjával elfogadnánk a 890-es évek elejét. Álmosról ugyanis *egészen bizonyosan tudjuk*, hogy szakrális fejedelmi méltóságot viselt. Ez kiderül a magyar krónika közléséből, mely szerint „... Álmost Erdélyországban megölték, nem mehetett ugyanis be Pannóniába”.³⁹ Egyértelmű, hogy ez a közlés burkoltan a szakrális királyáldozásra utal. Györffy György, aki Álmost gyulának tekinti, hivatkozik ugyan arra, hogy a szakrális uralkodó és a ténylegesen uralkodó alkirály közül „mindkettőt elérhette a rituális feláldozás, illetőleg kivégzés sorsa”,⁴⁰ csak hogy az idézett szöveg egyértelműen bizonyítja, hogy itt *nem kivégzésről*, hanem a rituális áldozatról van szó, ami csak a szakrális főkirálynak járt ki. Ezt világosan tükrözi az a megjegyzés, hogy Álmos *nem mehetett be Pannóniába*: gondoljunk csak a 16. század óta oly sokat emlegetett Mózes–Álmos párhuzamra! Györffy magyarázata már csak azért sem meggyőző, mert szerinte „... az aggastyán Álmos immár egyik tisztet sem töltötte be, mert helyébe, a hadúri tisztségre fia, Árpád lépett”.⁴¹ Eltekintve attól, hogy a hatalom átadása még a halál előtt nem jellemző a nomád gyakorlatra, ha mégis ezt tételeznénk fel, úgy a besenyő vereség következményeit Árpádnak kellett volna viselnie, s nem az immár funkció nélküli Álmosnak!

Álmost tehát rituálisan feláldozták: a honfoglalás előestéjén ő volt a magyarok kündü-kagánja. Mivel pedig mi Kristó Gyula nyomán 850 körülre helyeztük a Kónstantinos által elbeszélteket, nem is tételezhetnénk fel, hogy a magyarok Álmos helyett a fiát választották, hiszen 850 táján Árpád még szükségképpen kisgyerek volt. De egyébként sem vall nomád logikára az, amivel a császár az állítólagos választást indokolja. Ezzel kapcsolatban még az egyébként aggasztóan szélsőséges nézeteket valló Dümmerth Dezső is joggal jegyzi meg: „Álmosnál, a >Turul égi leszármazottjánál< Árpád nem lehetett tekintélyesebb – hiszen a tekintélyt elsősorban mégiscsak apjától örökölte.”⁴² Valóban, a patriarchális-törzsi társadalom felfogása szerint elképzelhetetlen, hogy egy fiú „említésre méltóbb” legyen az apjánál, s hogy apja életében – s még aktív állapotában, hiszen Levédi javaslata szerint Álmos is lehetne fejedelem! – helyette ő kapjon meg valamely magasabb tisztséget.

Kristó Gyula még további érveket hoz fel amellett, hogy valóban nem Árpád, hanem Álmos volt a magyarok első fejedelme. Így hivatkozik Deér Józsefre, aki rámutatott, hogy a Turul-mondának egységesen Álmos személyéhez való kapcsolása Álmos mellett tanúskodik,⁴³ s hivatkozik a kijeji *Olmin dvor* helynévre is, amely az Ugor (=magyar) hegyen állt 882-ben.⁴⁴ Ez utóbbi bizonyíték nyelvészeti megalapozottsága – hogy ti. az Olmin birtokos melléknév itt Álmos nevéből eredeztethető lenne – jelenleg is vitatott, s magam történelmi szempontból sem tartom valószínűnek. Ha ugyanis Álmos fejedelmi udvara Kijevben volt, úgy onnan 882 után elűzte őt a novgorodi Oleg; egy ilyen súlyos presztízsvesztés pedig alighanem már akkor kiváltotta volna feláldozását, amelyre csak 895-ben, Erdélyben került sor.

Ám ha e bizonyítéktól eltekintünk is, enélkül is tisztázottnak látszik, hogy Levédi javaslatára nem Árpád, hanem Álmos lett a magyarok fejedelme.

Kérdés: mi – vagy ki – vezette félre a császárt e kérdésben? Kristó szerint itt Tormás „szán-

³⁸ Czeglédy: i. m. 115., 128.

³⁹ (Kiemelés: U. I.) *Chronici Hungarici Compositio Saeculi XIV.* 28. In: *Scriptores Rerum Hungaricarum (SRH)* I. ed. E. Szentpétery. Bp. 1937. 287. Ford.: Györffy György.

⁴⁰ Ld. 22. sz. jegyzet.

⁴¹ Uo.

⁴² Dümmerth Dezső: *Az Árpádok nyomában*. Bp., 1977. 113.

⁴³ Deér József: *A IX. századi magyar történet időrendjéhez. Századok 1945–46*. Vö. Kristó: i. m. 133.

⁴⁴ Poveszty vremennih let. 20. 216. In.: *Az orosz évkönyvek magyar vonatkozásai*. Ford.: Hodinka Antal. Bp. 1916. 38–39. Vö. Kristó: i. m. 140.

dékos torzításáról” van szó: „...azért hallgattak Álmos fejedelemiségéről, mert kényelmetlen lett volna bevallaniuk, hogy a honfoglalás előtti évtizedek kündéje rituális gyilkosság áldozatául esett.”⁴⁵ Ha a „kényelmetlen” kifejezés itt nem a legszabatosabb is – Tormás és Bulcsú felfogása szerint a történetekben erkölcsi szempontból semmi kivetnivaló nem lehetett – az kétségtelen, hogy a rituális királyáldozás vallási jellegénél fogva nem lehetett olyan téma, amelyről egy külföldi uralkodó előtt ildomos beszélni. Am a kónstantinói szöveg nem erősíti ezt a magyarázatot. Tormásnak módjában állt volna elhallgatni Álmos szerepét, s úgy beállítani, mintha Levédi *csakis* Árpádot javasolta volna fejedelemnek; vagy módjában állt volna beszélni Álmos fejedelemiségéről, de hallgatni halála körülményeiről. (Erről nyilván nem faggatták, hiszen Árpád haláláról sem szól a császár.) Am azt hazudni, hogy Árpádot apja életében, annál „említésre méltóbbnak” minősítve tették fejedelemmé – ez olyan gondolat, amely sem Tormás, sem Bulcsú agyában nem születhetett meg, hiszen teljesen ellentétes a nomád gondolkodással!

Magunk úgy véljük: nem Tormás kívánta megteveszteni a császárt, hanem ő értette félre Tormás szavait.

Láttuk: Levédi a kagánnak adott válaszában hangsúlyozta, hogy Álmos „fiút is szerzett”. Hogy miért volt fontos ezt hangsúlyoznia, az a fentiek alapján világos számunkra. Csakhogy: *a császár számára annál kevésbé lehetett világos!* Az ő elődei között a bizánci trónon több gyermektelen személy is akadt, s nyilván eszébe sem jutott, hogy Álmos apaságát itt alkalmasságának bizonyítékként említik. Így azt gondolhatta, Levédi azért említi Árpádot is, mert alternatív jelöltnek tekinti őt apjával szemben. (A bizánci történelem alapján ez sem volt képtelenség.) Így került be a szövegbe folytatásként, hogy „közülük inkább akár ez az Álmos, akár az ő fia, Árpád legyen fejedelem”.

A császár félreértését azután megerősíteni látszott Tormás egy másik közlése, nevezetesen, hogy „a türkök jobbnak ítélték, ha inkább Árpád válik fejedelemmé, mint az ő atyja, Álmos...” Ez a mondat valóban Tormástól származhat – tudniillik igazat mond! A magyarok egy adott időpontban *valóban* jobbnak ítélték, hogy *most* már inkább Árpád legyen fejedelemmé, mint az ő atyja – csak hogy ez nem Levédi lemondásakor történt. E mondat valójában nem más, mint burkolt közlése az Álmos rituális halálát – amelyet Kristó szerint Tormás el akart hallgatni! – kimondó ítéletnek. Tormás tehát itt sem hazudott a császárnak – de persze, vallásos tabutémáról lévén szó, ködösen fogalmazott. Érthető, ha e fogalmazás a császárnak nem mondott semmit, s így e közlés korábbi tévedéséhez kapcsolta, mely szerint Árpád már apja megválasztásakor ellenjelöltként szerepelt; s így születt meg az a téves elképzelés, hogy Árpád előtt a magyarok soha nem szereztek más fejedelmet.

4. Álmos és Árpád

Czegléd Károly aggálya, mely szerint az új magyar „monarchia” kazár vazallus államalakulat volt, nem pedig a régi magyar szakrális nagyfejedelemség folytatása,⁴⁶ a Kristó-féle kronológia szerint nem látszik indokoltnak. Maga az a tény, hogy Álmos *kultikus* fejedelmi hatalmat nyert a kagántól, mutatja, hogy *formailag* már ekkor sem tekinthették vazallusnak; valójában persze nyilván vállalnia kellett, hogy a kazárok „szava alatt” legyen. 870 táján azonban már ennek sincs nyoma.

Kérdés azonban: ki volt Álmos mellett a gyula, aki a tényleges hatalmat birtokolta; s milyen viszonyban volt a kündével? Báburalkodó volt-e Álmos, ahogyan azt Dzsaháni szavai sejtetik, avagy tényleges hatalma volt a nép fölött?

Fodor István szerint Dzsaháni közlése a hatalmi viszonyokról azzal magyarázható, hogy „a kazár fennhatósággal együtt a kagán megbízottjának, a kendének uralmát is levetették magukról a magyar nemzetségek, s a maguk választotta gyulának adták át a legfőbb hatalmat”.⁴⁷ E feltételezést Kristó Gyula cáfolja meg, amikor rámutat: Dzsaháni leírása már egy független népet mutat be, ahol azonban még virágzik a kettős fejedelemség intézménye.⁴⁸ Kérdés persze, hogy valóban virágzik-e; nem jelenti-e a kündü hatalmának teljes névlegessége éppen az uralom e formájának válságát? Ezzel kapcsolatban kell odafigyelnünk Györffy megjegyzésére is: „...a kazár modellnek 1:1 átültetése a

⁴⁵ Kristó: uo. 142.

⁴⁶ Czeglédy: 12. sz. alatt i. m. 121.

⁴⁷ Fodor: i. m. 203.

⁴⁸ Kristó: i. m. 217.

magyar viszonyokra nem fogadható el. A kazár kettős királyság hosszú fejlődés eredőjeként alakult ki egy fejlett gazdaságon alapuló, félnomád államszervezettel rendelkező birodalomban, mely állandó székvárossal rendelkezett. A honfoglalás előtti magyar társadalom nem állt ilyen fokon... A magyar kettős fejedelemség nem ehhez a túl fejlett modellhez hasonlítandó, hanem ahhoz, amiből a kazár is kinőtt, a türk viszonyokhoz, ahol megtalálható az égből eredeztetett kagán mellett az erőskezü hadvezér is.⁴⁹

Kristó szerint Györfly elképzelésének is éppen Dzsaháni mond ellent.⁵⁰ Mindazonáltal itt óvatosnak kell lennünk. Dzsaháni valóban azt mondja, hogy a *kündü* csak névleges címe a magyarok királyának; ám mennyire tudta ő – pontosabban: az őt informáló arab kereskedők – megítélni, hogy a szakrális visszavonultságban élő, ritkán mutatkozó uralkodónak mekkora befolyása van gyakorlati kérdésekben? Ha az irányítás intézményes eszközei a gyula kezében voltak is, a kündü-kagán több valós szerepet kellett, hogy vállaljon az irányításban egy sámánhitű, nomád törzsszövetség keretei között, mint a konszolidált, fejlődő kazár birodalomban. Éppen ebből a szempontból lehetett döntő kérdés, hogy milyen a kündü és a gyula viszonya.

E kérdésben érdekes és rendkívül elgondolkoztató – s a mai napig érthetetlenül csekély visszhangot kiváltó – véleményt fogalmazott meg 1917-ben Róheim Géza. „A feltűnő ingadozás, amelyben a források egy része Álmos, más része Árpád alatt hozza be a magyarokat Pannóniába, egyszerre érthetővé válik, ha feltesszük, hogy Álmos volt a magyarok kendéje, azaz isteni királya, Árpád pedig a dsila, a hadak intézője, a magyar shogun.”⁵¹ (Shogunnak a japán kettős királyság ténylegesen uralkodó alkirályát nevezzük.)

Róheim feltételezése nem kevesebbet jelent, mint hogy a névleges és a valóságos uralkodó tisztése egy családon belül öröklődött, s így a gyula mintegy a trónörökös címe is volt. Ha ezt az elképzelést elfogadjuk, úgy Álmos kündü-kagáni hatalmának „névlegessége” is új megvilágításba kerül. A kündü-kagán eszerint közvetlenül nem uralkodik ugyan, ám – fián vagy más örökösén keresztül – befolyást tud gyakorolni az uralomra. Ha elképzelhetők is nézeteltérések a kündü és örököse között, az világos, hogy alapvető érdekük megegyezik: mindennél inkább megerősíteni dinasztiájuk hatalmát, a kultusz és a fegyver erejével egyaránt. Ez mindenképpen biztosítékot jelent arra, hogy a két fejedelem között ne alakulhasson ki súlyosabb viszály. A gyulának persze módjában áll (a szakrális áldozat eszközét igénybe véve) eltávolítani elődjét, ha maga akar a helyébe ülni, ezáltal azonban rögtön ő maga kerülne ugyanolyan kiszolgáltatott helyzetbe a következő gyulával szemben.

De vajon az adatok Róheim feltevése mellett szólnak-e?

Hogy Álmos valóban kündü volt, azt korábban már tisztáztuk. Hogy Árpád 895 előtt a gyula címet viselte, arra ilyen döntő bizonyítékaink nincsenek. Ám figyelemre méltó Kézai közlése, mely szerint Árpád „...nemzetsége Szcítia többi törzse fölött azzal a kitüntető méltósággal van felruházva, hogy az előnyomuláskor a sereg előtt, visszavonuláskor pedig utána vonul”.⁵² Ez a szerep a nomád hadszervezetekben mindig a csatlakozott katonai segédnépekre jellemző; ilyen segédnép volt a magyar törzsszövetségen belül a kabarok törzse. Noha Horváth János nyomán Kristó Gyula is a 13. század végén működő, az Árpádokkal szemben ellenséges Ákos mester hazugságának tartja Árpád ilyen beállítását – amely a fejedelem nemzetiségét mintegy a csatlakozott segédnépek közé degradálná –,⁵³ érdemes figyelembe vennünk Györfly György véleményét, aki szerint a kabarok, katonai segédnép lévén a legfőbb hadúr, a gyula irányítása alá tartoztak.⁵⁴ Az, hogy Kónstantinos a kabarokról szólva megemlíti, miszerint

*Τῶ δὲ τότε καιρῷ τὸν
Λιούντικα, τὸν υἱὸν τοῦ Ἀρπαδῆ εἶχον
ἄρχοντα.*

55

⁴⁹ Györfly: 6. sz. alatt i. m. 111.

⁵⁰ Kristó: i. m. 219.

⁵¹ Róheim: i. m. 137.

⁵² Kézai Simon: Gesta Hungarorum 27. In: SRH I. 165. In: MEH 189. Ford.: Györfly György.

⁵³ Horváth János: Árpád-kori latin nyelvű irodalmunk stílusproblémái. Bp., 1954. 347–348.

⁵⁴ Györfly: 6. sz. alatt i. m. 105.

⁵⁵ Kónstantinos 40. i. m. 47.

(Az akkor aktuális időpontban Leventét, Árpád fiát bírták fejedelemként.) – mindenesetre igazolni látszik, hogy a kabarság Árpád és dinasztíája irányítása alatt állott; mivel pedig e nemzetséget kabarnak aligha tekinthetjük, nem magyarázhatjuk ezt mással, mint azzal, hogy a hadügyek legfőbb irányítóként rendelkeztek a kabarokkal.

Azt a feltevést, hogy a gyula cím s ezzel a valódi hatalom intézményesen a kündü-kagán trónörökösének a kezében volt, analógiákkal is támogatjuk. Tudjuk, hogy Istemi kagán fiát a görögök Turxanthos, azaz „*türk sad*” néven emlegették,⁵⁶ s tudjuk azt, hogy 630 körül T'ong dzsebu-kagán legidősebb fia, Tardu, *sad* címet viselve uralkodott Észak-Afganisztánban.⁵⁷ Figyelemre méltó, hogy a kazár alkirályt Dzsajháni is '*j.sád* címen emlegeti. (Bár Ligeti Lajos kétségbe vonja ennek összefüggését a *sad* szóval).⁵⁸ Nem elképzelhetetlen, hogy egy korai periódusban a türk-kazár államszervezetben is a trónörökös kezében volt a tényleges irányítás; aminthogy megítélhetően a hunoknál is testvérek között oszlott meg a reprezentatív és a katonai hatalom.⁵⁹

Árpád természetesen semmiképp nem viselhette kezdettől a gyula címet, hiszen 850 táján még nem lehetett nagykorú. Eleinte talán Álmos valamely testvére vagy unokatestvére állt e posztton, s ennek halála nyitott utat Árpád számára, aki „körös-körül becsült volt bölcsességéért, megfontoltságáért és férfiaságáért.”

5. Árpád és Kurszán

Geórgios barát krónikájának folytatásából tudjuk, hogy a 894. évi bolgár–bizánci háború előtt a bizánci követ, Nikétas

'Ο δὲ ἀπελθὼν καὶ συντυχὼν ταῖς
κεφαλαῖς αὐτῶν,⁶⁰ Ἀρπάδην⁶¹ καὶ Κουσανήν
καὶ συνδεμένων πολεμῆσαι, λαβὼν ὕψιδας
ἤλθε πρὸς τὸν βασιλεῦ.

60

(Elmenvén pedig és találkozáván az ő fejeikkel, Árpáddal és Kurz/szánnal, és megegyezvén, hogy háborúznak, kezeseket véve jött a császárhoz.)

Az itt Kusanés, másutt Cusala, Cussal stb. néven szereplő magyar vezért a kutatás általánosan az Anonymusnál emlegetett Kurszánnal (Curzan), „Cundu”, vagyis egy kündü fiával azonosítja. Kurszán igen nagy szerepet játszott a 9–10. század fordulójának magyar vonatkozású eseményeiben. A 16. századi bajor humanista történétíró, Aventinus szerint az ő követei ajánlották fel Arnulf császárnak Szvatoptluk ellen „minden erejüket”, cserébe azon földek tulajdonjogát kérve, melyeket fegyverrel elfoglalnak. A császár utasítása szerint Dácia felől támadtak, a lakosságot kiirtották és elfoglalták azt a területet; ezután Arnulf ismét a morvák ellen küldte őket, ami egész Morvaországra gyilkolást, rablást, gyújtogatást és gyászt hozott. Utána hat évig békeségben voltak, Arnulf halála után azonban Kurszán, „e nemzet királya”, díszes követséget küldött Gyermek Lajoshoz, hogy megújítsák az apjával kötött szövetséget; majd Kurszán váratlanul átkel a Dunán, s a rá jellemző kegyetlenséggel kiirtja a pannóniai bajorokat, sőt, Ausztriát is elnépteleníti. Végül azonban a Fische folyó mellett Luitpold őrgróf csatára kényszeríti és megöli.⁶¹ (Aventinus azért érdemel nagy figyelmet, mert olyan forrásművek birtokában dolgozott, amelyek azóta elvesztek.)

Kurszán haláláról tudnak a kortárs nyugati évkönyvek is, amelyek a 901–904 közötti évek vala-

⁵⁶ Menandros Protiktór frg. 43. In.: *Historici Graeci Minores* II. ed. L. Dindorfius. Lipsiae 1871. 85–89. Vö. *Györffy György*: Bevezetés MEH 9.

⁵⁷ *Györffy György*: A magyar nemzetségtől a vármegyéig, a törzstől az országig. mint 11. sz. alatt i. m. 78.

⁵⁸ *Ligeti Lajos*: Régi török eredetű neveink. In.: *Magyar Nyelv* 1979. 267.

⁵⁹ *Bóna István*: A népvándorlás kor és a korai középkor története Magyarországon. In.: *Magyarország története* I./1. Bp., 1984. 280.

⁶⁰ Geórgios barát folytatása. in. 5. sz. alatt i. m. 59.

⁶¹ *Aventinus*: *Annalium Boiorum*. In.: *Catalogus Fontium Historicae Hungariae*. I. ed. Gombos F. Albin. Bp. 1937. 343–346. MEH 263–269. Ford.: Horváth János.

melyikére datálják az eseményt (a kutatás általánosan 904-et fogadja el), de azt is hozzáteszik, hogy valójában nem csatában, hanem törbe csalva, békétárgyalás közben, lakomaasztalnál végeztek vele a bajorok.⁶²

Milyen szerepet játszott ez a sokat emlegetett „fejedelem” a magyar kettős királyságban? A szakirodalom a legutóbbi időkig szinte teljes egyöntetűséggel elfogadta Györffy György 1955-ben felállított elméletét, mely szerint Kurszán, a „Cundu” fia nyilván kündü volt a honfoglalás körüli években.⁶³ Levédi jogos utódának – tehát vérrokonának, esetleg fiának – s végső soron Istemi kagán le származottjának tekinti őt.⁶⁴

Azokat az adatokat, melyek e feltevésnek ellentmondanak, Györffy vitatható érvekkel igyekszik megcáfolni. Láttuk, hogyan magyarázta Álmos kündühalálát. Hasonlóan hártja el azt az ellenérvet is, hogy a görög forrás Árpád nevét Kurszán előtt említi: szerinte ezt kellően magyarázza az, hogy a nagyobb tényleges hatalom Árpádé volt, s Kurszánhoz is rajta keresztül vezetett az út.⁶⁵ Hogy egy bizánci diplomatának ilyen kevés érzéke lett volna a reprezentációhoz, az persze nem látszik valószínűnek.

Györffy nézetével elsőként Czeglédy Károly fordult szembe, rámutatva: Kurszánt ismerték a kortárs nyugati források, ő vezetett Nyugatra hadjáratokat, tehát aligha lehetett szakrális főfejedelem – éppen fordítva, Árpád lehetett az, akinek nevét a kortárs források Nyugaton egyáltalán nem ismerik, tehát szakrális elzárkózásban élhetett, míg a legfőbb hadúr feladatait Kurszán látta el.⁶⁶

Györffy válaszként megismételte 1955-ben megfogalmazott tételét, mely szerint a magyar kündü szakrális volta korántsem lehetett annyira szélsőségesen értelmezett, mint a konszolidáltabb körülmények között élő kazár kagáné.⁶⁷ E vélemény önmagában alighanem megszívlelendő, ám az a szakralitás legminimálisabb formájával sem egyeztethető össze, hogy a mágikus hatalmú, isteni uralkodó idegen országra vezessen hadat, ott egy asztalhoz üljön ellenséges hadvezérekkel, s kitegye magát egy orgyilkos támadásnak, ezáltal pedig egész népét is a király halálából következő csapásoknak.

Györffy elképzelésének radikális cáfolatára Kristó Gyula vállalkozott. „...a görög, illetve a nyugati és hazai latin források egyike sem tartalmaz egyetlen olyan mozzanatot sem, amely akár halvány lehetőséget biztosítana Kurszán künde tiszte számára. Egyrészt Dzsajhání leírta a magyarok tényleges uralkodójáról, a gyuláról 880 táján, hogy minden magyar ennek a parancsait követi a háború dolgában, a védelemben és más ügyekben. A magyar szakrális fejedelmi rendszerben a gyulának megfelelő kazár méltóságról, a Kagán-behről Ibn Fadlán azt jegyezte fel, hogy seregeket irányít, az állam- és hadügyeket intézi, nyilvánosan megjelenik a nép előtt, portyákat vezet... A gyula méltóság ismérvei maradéktalanul Kurszánra illenek. Másrészt viszont a künde tisztség egyetlen sajátága sem fedezhető fel Kurszán cselekedeteiben. Egy szakrális fejedelem nem járt volna rendszeresen, hosszú éveken keresztül portyázó hadjáratokra... nem vett volna részt a legteljesebben nyilvános lakomán minapi ellenségeivel együtt... s ha Árpád gyula lett volna, kalandozó hadjáratokat vezetett volna, s a nyugati évkönyvirodalom az ő és nem Kurszán nevéől visszhangozna.”⁶⁸

Kristó e gondolatmenetével mindenképpen egyetértünk. Meglepő viszont, hogy egyetlen ponton ő is Györffyyvel azonos álláspontra helyezkedik; abból kiindulva, hogy Anonymus Kurszánt „Cundu” fiának mondja, így érvel: „...mivel a magyaroknál a honfoglalásig csupán Levedi és Álmos viselte a künde méltóságot, Kurszánt csakis Levedi fiával tekinthetjük azonosnak.”⁶⁹ Láttuk már: ő ezt nem tekinti összeegyeztethetetlennek Konstantinos közlésével Levédi kazár házasságának terméketlenségéről. „Ha viszont eltekintünk a magyar hagyomány adatainak szó szerinti értelmezésétől – hogy ti. Curzan apja Cundu volt –, akkor Kurszánban Levédi künde unokaöccsét kellene látnunk.”⁷⁰

⁶² Kristó: i. m. 220. 484. sz. jegyzet.

⁶³ Györffy: 11. sz. alatt i. m. 142.

⁶⁴ Uő: 31. sz. alatt i. m. 56.

⁶⁵ Uő: 6. sz. alatt i. m. 110.

⁶⁶ Czeglédy: 12. sz. alatt i. m. 126–128.

⁶⁷ Györffy: 6. sz. alatt i. m. 110–111.

⁶⁸ Kristó: i. m. 224–225.

⁶⁹ Uo. 220.

⁷⁰ Uo. 222.

Magunk fentebb úgy találtuk, hogy Levédinek – saját szavaiból kiindulva – *egyáltalán nem volt gyermeke*, azonkívül a kündü címet sem viselte. Ez utóbbi mozzanat kizárná, hogy Kurszán apja legyen, akkor is, ha feltennénk – amint azt baráti beszélgetés során nekem szegeztek –, hogy Levédinek esetleg születhetett fia az Álmos javára történt lemondás *után*. Ha ellenben mégis azt fogadnánk el, hogy Álmos előtt ő is viselte a kündü címet, úgy elképzelhetetlen lenne, hogy lemondása ne járt volna szakrális feláldozással, s így már nem lett volna módja fiat nemzeni. Végül az a feltevés, hogy Kurszán esetleg az unokaöccse volt, végképp indokolhatatlan, hiszen Anonymus egyértelműen „Cundu” *fiának* nevezi őt. Mivel mi tudjuk, hogy „Cundu” nem személynév (pontosabban: 1138-ban, jóval a tisztség megszűnte után fordul elő első ízben személynévként),⁷¹ ez a jelző csakis olyasvalakizhoz kapcsolódhatott, akinek valóban kündü volt az apja.

S mivel Levédi kündü-voltában mi kételkedünk, szükségszerű következtetés, hogy Kurszánt *Álmos fiának* tekintsük!

Ez a lehetőség – tudásunk szerint – eddig nem bukkant fel a szakirodalomban, pedig felvetése érvel szolgálhatna Róheim fentebb idézett hipotézise – a gyula egyben a kündü rokona, trónörökös! – mellett is. Eszerint 895-ig Álmos volt a magyar törzsszövetség kündü-kagánja, mellette egy idő óta idősebb fia, Árpád töltötte be a gyula tisztségét. Álmos 895-ben történt feláldozása után Árpád lesz a kündü-kagán – ezért nem hallunk róla többé a honfoglalás után, ezért nem ismerik nevét a nyugati források –, míg a gyula címet öccse, Kurszán nyeri el, s így az ő nevét ismeri meg elsőként a nyugati világ. Magát azt az ellentmondást, hogy Kurszán „Cundu” fia léte-re a gyula címet viseli, csakis a róheimi elképzelés magyarázza meg igazán meggyőzően.

Nem kizáró érv, hogy sem Kónsztinosz, sem a hazai források nem említik őt az uralkodódinasztia tagjaként. Tórnás a honfoglalás eseményeiről láthatólag igyekszik minél kevesebbet beszélni; a hazai források pedig az Árpád-háznak csupán azt a vonalát tartják számon, melytől a későbbi királyok eredtek. (Zolta, Taksony stb.) Anonymus például a bizonyítottan Árpád-házi Tást sem a dinasztia tagjaként szerepelteti.

Hogy a két testvér közül Árpádot kell elsőszülöttnek tekintenünk, azt két adat világosan bizonyítani látszik: egyrészt, hogy Levédi Álmos apaságáról szólva Árpád nevét említi és nem Kurszánét (Kurszán talán még meg sem született 850 körül), másrészt, hogy míg a honfoglalás előtt a két testvér együtt szerepel, 895 után Árpádról nem hallunk többé.

A kérdés e megválaszolásának látszólag ellentmond két kronológiai adat. Egyrészt Geórgiosz krónikájának folytatója már 894-ben a *magyarok fejeiként* említi Árpádot és Kurszánt, holott Kurszán a fentebbiek szerint csak egy évvel később lesz gyula. Hasonlóképpen problematikus Aventinus közlése, mely szerint Kurszán volt az a magyar *király*, akinek követei felajánlották Arnulf császárnak „minden erejüket” Szvatopluk ellen. Aventinus nem ad meg konkrét évszámokat, ám a szóban forgó, Szvatopluk elleni hadjárat kétségkívül 892-ben volt, tehát három évvel Kurszán feltételezett gyulává válása előtt.

E két adat azonban – szerintünk – nem zárja ki a fenti gondolatmenetet. Egyrészt nem szabad elfelednünk, hogy Aventinus fél évezreddel az események után írja művét, és noha kétségkívül hiteles forrásokat használt, e források hiányában nem állapíthatjuk meg pontosan, mennyire hűségesen követte őket. Nem elképzelhetetlen, hogy a forrásaiban a *895 utáni* magyar–bajor harcok kapcsán emlegetett Kurszánt csak ő hozta kapcsolatba már a 892-es hadjáratral is. De ha valóban Kurszán követei jelentek is meg Arnulfnál 892-ben, ez még nem feltétlenül jelenti azt, hogy Kurszán már ekkor szükségképpen viselte a gyula címet. Nyilvánvaló, hogy a kündü-kagán kisebbik fia is részesült a tekintélyből, amely családját megillette, s hogy jelentős szerepet kapott bátyja hadjárataiban. Elképzelhető, hogy a 894 előtti években Árpád neki engedte át a kabarok irányítását. (Mint nem sokkal később Leventének.) Arnulf udvarában viszont aligha voltak annyira tisztában a magyar hatalmi viszonyokkal, hogy tudják, milyen rangban áll pontosan a velük tárgyaló hadvezér. (A nyugati források általában minden kalandozó magyar vezért *rex*-nek mondanak.) Ugyanígy magyarázhatjuk a Nikétasz követjárásával kapcsolatos közlést is. Kurszán, mint a kabarok parancsnoka és a nyugati frontot (esetleg) már jól ismerő vezér, indokoltan lehetett jelen bátyja és a görög követ tárgyalásain, amikor egy – részben Kárpát-medencebeli területeket is érintő – háborúról tárgyaltak. Nikétasz pedig végül is joggal nevezhette „*főknek*” a két fivért, akik nyilván mindketten keleti pompát fejtettek ki; azt azonban láthatóan észlelte, hogy Árpád magasabb rangban van, azért említi őt elsőnek. A szakrális hatalmú kündü-kagán személyesen nyilván nem is fogadta a bizánci követet, így Álmos nevét a krónikás meg sem említi.

⁷¹ Kristó Gyula–Marek Ferenc–Szekfü László: Adatok „korai” helyneveink ismeretéhez. Acta Historica XLIV. Szeged, 1973. 52.

6. A kettős fejedelemség Árpád után

Kurszán 904-ben halt meg. Árpád halálának dátumaként Anonymus 907-et adja meg.⁷² Kristó Gyula ez utóbbi adatot elveti, hivatkozva Anonymus kronológiai pontatlanságára, ugyanakkor a szerző „belső kronológiája alapján” 899–900 körülre helyezi Árpád halálát.⁷³

A bizalmatlanság az anonymusi évszámmal szemben feltétlenül jogos, az viszont nem világos, miért tartja Kristó ugyanakkor megbízhatónak a gestairó belső kronológiáját. Magunk úgy véljük, hogy ha a 907-es év nem igazolható is, az bizonyosnak látszik, hogy Árpád túlélte Kurszánt. Ha ugyanis fordítva történt volna, úgy Kurszán lett volna az utóda – a seniori öröklérend szerint – a kündü-kagán posztján, s akkor aligha végezhetette volna úgy az életét, ahogy végezte.

Györffy még Árpád hadvezéri tehetségének tulajdonítja a 907. évi bresalauspurki csata megnyerését.⁷⁴ E feltevés azonban – a fentiek alapján – nem egyeztethető össze Árpád szakrális fejedelmi voltával.

De: vajon valóban élt-e még a Dzsahániból ismert szakrális fejedelmi cím a honfoglalás után, és meddig? Dolgozatunk elején már idéztük Györffy nézetét, aki szerint Kurszán „kündü” halála után Árpád magához ragadja az egyeduralmat, a gyula címet hatalom nélkül egy másik törzsfőnek engedi át, s a kündü szakrális hatalma ezzel véget ér. Ehhez legutóbb hozzáfűzte, hogy Fajsz fejedelemsége idején már maguk a régi címek sem voltak használatban, s helyüket átveszi a *király* cím – mindezt egyetlen Dráván túli helynév szláv megfelelője alapján.⁷⁵ Utaltunk már arra is, hogy Kristó, ha ebben az éles cezúrában kételkedik is, lényegében szintén a kündü-kagáni méltóság kultikus jellegének elhalásáról beszél már a 890-es évek elejétől számítva. „Álmos még megmaradt igazi, istenként tisztelt szakrális uralkodónak, aki életével fizetett ezért, de fia már nagyobb beleszólást igényelt magának a törzsszövetség ügyeinek intézésébe...”⁷⁶ „Alkalmasint már a 890-es évek elejére az Álmos-család számára is világossá vált, hogy hiába tisztelték az alattvalók szentként, szinte istenként a szakrális fejedelmet és családját, a tényleges hatalom egyre inkább a gyula méltóságot viselő Kurszán [=Kristó szerint Levédi fia vagy rokona!] kezében összpontosult. A 890-es évek közepén megkezdődhetett az Álmos-család tagjainak részeseése a tényleges hatalomban: Árpád Kurszánnal együtt szegődött el bizánci zsoldba a bolgárok ellen. Ha a 850-es évek második felében Álmos úgy tudott főhatalomra kerülni, hogy vállalta a kazár függést és a künde méltóságot, negyven évvel később fia úgy juthatott csak valóságos hatalomhoz, ha kilép abból a szerepkörből, amit a künde tisztség viselőjére rótt. A család Álmos rituális meggyilkolásával kapott igazán keserű leckét. Ekkor derült ki, hogy a szakrális főhatalom további vállalása a tényleges hatalom végleges elvesztését vonja maga után...”⁷⁷ Ugyanakkor Kristó elismeri: „Árpád és közvetlen utódai azonban tartózkodtak a külországi akcióktól. Lehet, hogy a továbbélő szakrális tradíciók gátolták meg őket ebben... Mindenesetre – legalábbis névlegesen – főhatalmukat megőrizték, s 947-ben Taksonyt már semmi sem zavarta abban, hogy Itáliába kalandozzék.”⁷⁸ (Mint alább látni fogjuk, 947-ben Taksony még nem volt fejedelem.) Összegzésként mégis megismétli: „A 890-es évektől a 10. század közepéig eltelt fél évszázad alatt lassan elhalt a magyaroknál a szakrális fejedelemség.”⁷⁹

E gondolatmenetet több ponton problematikusnak érezzük. Egyrészt: ha 890 körül Kurszán valóban egy másik törzs fejeként tartott volna kezében minden hatalmat, úgy hiába vált volna világgossá Árpád számára családi hatalmuk névleges volta, aligha lehetett *módja* arra, hogy rákényszerítse a tényleges hatalom birtokosát szavának figyelembevételére. Eszerint a görög követtel való tárgyaláson csak a kündü trónörökösöként szerepelhetett, jelenléte formális volt? De akkor miért nem Kurszán szerepel első helyen a tárgyalásokról szóló beszámolóban, aki gyulaként a nép második embere volt? Ez az ellentmondás nézetünk szerint csak úgy oldható fel, ha feltesszük, hogy Árpád és Kurszán *nem*

⁷² Anonymus: Gesta Hungarorum 52. In.: SRH I. 105–106.

⁷³ Kristó: i. m. 354.

⁷⁴ Györffy: 6. sz. alatt i. m. 112.

⁷⁵ Györffy György: A kalandozások kora. in. 59. sz. alatt i. m. 676.

⁷⁶ Kristó: i. m. 228.

⁷⁷ Uo. 226.

⁷⁸ Ld. 76. sz. jegyzet.

⁷⁹ Uo.

– nagyon is egyenlőtlen erőviszonyok mellett vízálykodó – *rivalisokként* szerepelnek Geórgios krónikájának folytatásában, hanem érdekszövetségesekként, testvéreként.

Emellett szól, hogy a tárgyalásokon megbeszélt hadjáraton a kabarok hadvezére Levente lett. Hiszen ha Kurszán lett volna ekkor a gyula, mégpedig nem Árpád testvéreként, hanem riválisaként, Levédi utódként, úgy módjában állott volna – katonai téren a leginkább! – megakadályozni az Álmos-dinasztia érvényesülését.

Az a gondolat pedig, hogy Álmos feláldozása „keserű lecke” lett volna, a szakrális fejedelemség elvének teljes félreértését jelenti. Ibn Fadlán és más arab szerzők⁸⁰ közléséből világos, hogy a styeppei szakrális uralkodónak eleve tisztában kell lennie leendő végzetével, ami a nép jóléte szempontjából elkerülhetetlen s a szakrális varázserő továbbörökítésének egyetlen lehetséges módja. Álmosnak nem lehettek illúziói afelől, hogy milyen halállal fog végül meghalni – nagyobb hadi vereség, természeti csapás, vagy akár csak egészségének meggyengülése előbb-utóbb mindenképpen feláldozásához vezetett volna. Tekintve, hogy 895-ben a hetvenötödik életéve körül járhatott – ami a korabeli átlagéletkort tekintve igen magas kor – nem is volt oka különösebben megrendülni, hiszen ha uralma valóban a 850-es évek közepén kezdődött, éppen letelőben volt már az a negyven év, ami Ibn Fadlán szerint a kazár kagánok meghatározott uralkodási ideje.

Végül, ami a névleges és a valóságos főhatalom dilemmáját illeti, ha fentebbi érveink alapján feltelevesszük, hogy a két tisztség egy dinasztiahoz kötődött, s hogy Kurszán maga is Álmos fia volt, úgy ez az ellentét a 890-es években látszólagos.

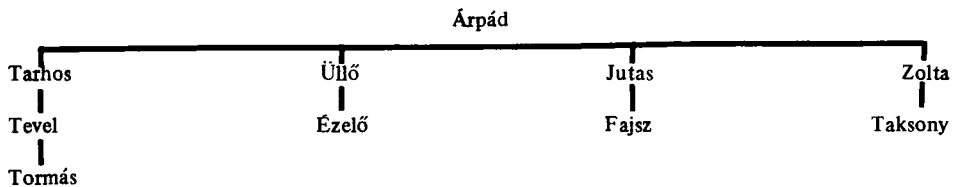
És a későbbiekben? Erre a kérdésre már nehezebb felelnünk, mert a források még annyit sem árulnak el, mint a korábbiakról. Ám már előljáróban le kell szögezünk: nem értünk egyet Györffy és Kristó véleményével, akik a 10. században a szakrális fejedelemség teljes hiányáról, illetve lassú elhalásáról beszélnek.

Kónstantinos a 950 körüli évekről szólva kijelenti Árpádról:

... ἐξ οὗ
καὶ μέχρι τῆς σήμερον ἐκ τῆς τοῦτου
γενεᾶς ἄρχων Τουρκίας καθίσταται.

81

(...amitől fogva máig az ő nemzetségéből állítatik Turkia fejedelme.) Egyben meg is adja Árpád közvetlen leszármazottainak családfáját.⁸²

A családfa nem teljes. Nem szerepel rajta Tas, akit a császár néhány sorral lejjebb szintén Árpád unokájának nevez,⁸³ továbbá Árpád korábban már említett fia, Levente, akiről valamivel feljebb, de ugyanebben a fejezetben történt említés. Németh Gyula feltevése,⁸⁴ amely Leventét és Tarhost azonosítja, nem valószínű, mivel mindkét névnek önálló hagyománya maradt: Tarhosnak helynevekben, Leventének pedig a 11. századi Árpád-házi névadásban. Nem világos, hogy e két személy itt miért nem szerepel. Alig valószínű, hogy ki lettek volna rekesztve a trónutódlásból, hiszen láttuk, hogy Levente

⁸⁰ Ibn Fadlán ld. 3. sz. jegyzet; Isztakhri és Ibn Haukal in *Pauler–Szilágyi: A magyar honfoglalás kútfői*. Bp., 1900. 259–260. idézi Róheim in 35. sz. alatt i. m. 131.

⁸¹ *Kónstantinos* 38. in. 5. sz. alatt i. m. 45.

⁸² *Kónstantinos* 40. uo. 49.

⁸³ Uo.

⁸⁴ *Németh Gyula: Egy magyar jövevényszó Bizáncban a X. században. Magyar Nyelvőr* 89. (1965.) 286.

894-ben jelentős szerepet játszott; Tas pedig a császár a *még élő* – tehát trónörökösként szóba jöhető – Árpád-utódok között említi meg. Leventéről még feltételezhetnénk, hogy utódok nélkül halt meg, s ezért nem érdekes ebben az összefüggésben – Tas kimaradását azonban ilyesmi nem magyarázhatja. Elképzelhető, hogy Levente volt Tas apja, s lemaradásuk a családfáról valamely – talán másolói? – figyelmetlenség műve?

A családfát tehát az unokáig *nagyjából* ismerjük. A dédunokák felsorolására Kónstantinos nem tér ki – nyilván, mert ők egyelőre még nem jönnek szóba fejedelem-jelölteként – csak Tormást említi meg, mivel az személyesen járt nála.

Azt azonban nem tudjuk megmondani, hogy miután Kurszán a bátyjánál korábban meghalt, ki(k) volt(ak) Árpád utóda(i) a szakrális fejedelem székében. A császár csak annyit közöl, hogy az adott időpontban – 950 körül – Fajsz a magyarok első fejedelme.⁸⁵ A szakirodalom mind az öt Árpád-fi nevét felvetette, ám egyik mellett sem szól semmi konkrét bizonyító adat.⁸⁶ Györffy György hipotézise szerint Szabolcs volt Árpád utóda, akit Anonymus Előd fiának nevez, míg más források Álmos apjának mondják Elődöt. Így szerinte a seniori rend értelmében Árpád után Szabolcs, Árpád „unokaöccse” lett a „második vezér” ahogy a krónikák említik – Györffy szerint ez „inkább magyarázható a fejedelmek egymásutánjából, semmint a hét vezér névsorából; a vezérnévsorokat ugyanis bizonyíthatóan utóbb szerkesztették össze krónikásaink”.⁸⁷ Az utóbbi idézetben az állítás és a bizonyítás közötti logikai összefüggés nem látszik világosnak; emellett maga a feltevés is támadható. Ha ugyanis Szabolcs Álmos testvére volt, akkor nem „unokaöccse” Árpádnak, hanem nagybátyja, s a senioratus értelmében még Árpádot megelőzően kellett volna uralkodnia. Ám a Györffy által idézett források közül egyik sem kapcsolja össze Álmost és Szabolcsot: vagy csak az egyik, vagy csak a másik apjának nevezik Elődöt. Feltehetnénk, hogy ez az Árpád-ház érdekében, a Szabolcstól származó Csákok ellenében történő krónikás hamisítás. Csakhogy sem Anonymust, sem az Ákos mester nyomán készült krónikákat nem jellemzi túlzott lojalitás a dinasztia iránt. Végül figyelembe kell venni Bakay Kornél ellenvetését: „Többedmagunkkal úgy véljük, hogy a nyírségi megyének nevet adó Szabolcs nem fejedelem volt a 10. században, hanem ispán István korában. A régészeti leletanyag is arra utal, hogy a szabolcsi vár államalapítás kori építmény.”⁸⁸ Két-háromszáz évvel később perze, amikor a Csákok már Magyarország leghatalmasabb bárói voltak, a kegyeiket kereső szerzők igyekeztek a család származását megszépíteni, a honfoglaló vezérek közé visszavezetni.

Ezért mi sem tartjuk valószínűnek Szabolcs fejedelemségét a 10. században; s adatok híján az öt Árpád-fi közül sem kívánunk választani. Egyelőre, úgy látszik, az 1977-ben előkerült Ibn Hajján-féle krónika 942-re vonatkozó, a magyarokat érintő közlései is inkább a kérdőjeleket szaporítják.⁸⁹ Azt azonban, hogy az „első fejedelem” címe továbbra sem nélkülözte a szakrális jelleget, két mozzanattal megkíséreljük valószínűsíteni.

Tudjuk, hogy Fajsz utóda a fejedelmi székben Taksony volt. Aventinus szerint Taksony részt vett az augsburgi csatában,⁹⁰ Albericus pedig arról tudósít – igaz, már a 13. században –, hogy az augsburgi csatát túlélő hét magyar egyike király lett.⁹¹ Ennek alapján Györffy is és Kristó is az augsburgi csata utánra, 955-re teszik Taksony trónra lépését.⁹² Sőt, Györffy odáig megy, hogy Bulcsú és Lél kivégzése „lélektani sokkot” idézett elő – vallási motívumok miatt! – s hogy „az augsburgi vere-

⁸⁵ Ld. 82. sz. jegyzet.

⁸⁶ Kristó: i. m. 355.

⁸⁷ Györffy: 31. sz. alatt i. m. 33–34.

⁸⁸ Bakay Kornél: A magyar államalapítás. Bp., 1978. 126.

⁸⁹ Czeglédy Károly: Új arab forrás a magyarok 942. évi spanyolországi kalandozásáról. Uo. mint 12. sz. alatt i. m. 129–138.; Uő: Még egyszer a magyarok 942. évi spanyolországi kalandozásáról. Uo. 139–144.; Györffy György: A 942. évi magyar vezérnévsor kérdéséhez. Magyar Nyelv, 1980. 308.; Uő: Honfoglalás és megtelepedés. In: 59. sz. alatt i. m. 609.; Kristó Gyula: A X. század közepi magyarság „nomadizmusának” kérdéséhez. In: Tanulmányok az Árpád-korról. Bp., 1982. 59–72.

⁹⁰ Kristó: i. m. 354. 973. sz. jegyzet.

⁹¹ Uo. 972. sz. jegyzet. Vö. Latzkovits László: Alberik világkrónikájának magyar adatai. Szeged, 1934. 73.

⁹² Kristó uo. Vö. Györffy: 22. sz. alatt i. m. 138., Uő: 31. sz. alatt i. m. 34.

ségért a felelősség az Árpád-fiak négy ágazata közül kettőt terhel: Jutas fia Fajszt és Üllő [?] unokája Lélét.⁹³ Innen már csak egy lépés kell, hogy kimondjuk: *Fajs is rituális feláldozás tárgya lett*, mivel uralma alatt érte a magyarokat a sokkoló Lech-mezci vereség, amely többek között az uralkodóház egy ifjabb tagjának gyalázatos halálát is eredményezte. Ez pedig nem a fejedelemiség szakrális jellegének elhalása mellett szól.

(Igaz, legutóbb maga Györfy elvetette ezt a – korábban kimondatlanul általa is sugallt – koncepciót. „Hogy mi lett Fajs sorsa, nem tudjuk. Rituális királygyilkosságra aligha gondolhatunk akkor, amikor a fejedelem után következő főméltóság, a gyula nemcsak bizánci patrícius, hanem buzgó keresztény is volt, és püspök működött az országban.” S azt a megoldást javasolja, hogy Fajs „számozatásba” vonult vissza egy Kisküküllő menti faluba.⁹⁴ Nehezen képzelhető el azonban, hogy az éppen őáltala vázolt vallási válsághelyzetben ennyivel ki lehetett volna elégíteni a népet, s hogy a feláldoztatás kérdése egyedül a gyulán múlt volna, akit ráadásul – mint alább igyekszünk kimutatni – nemcsak buzgó keresztény hite, de a fejedelemmel való szembenállása is motivált.)

Magunk azt sem tartjuk kizártnak, hogy Taksony pályafutása is hasonlóképpen ért véget! Az ő halálának pontos időpontját nem ismerjük, de abból kiindulva, hogy 973-ban már Géza követei jelennek meg Ottó császárnál Quedlinburgban, keresztény térítőket kérve, a kutatók egyöntetűen 972-ra teszik Géza trónra lépését.⁹⁵ Am mivel konkrét adatunk erre nincsen, nem zárható ki, hogy Taksony halála valójában pár évvel korábban, például 970-ben következett be. Márpedig 970-ben volt az arkadiopolisi csata, mely nemcsak a magyarok újabb szegyenletes vereségét hozta, de egy olyan külpolitikai vonal bukását is, amely 955-970 között kivehetően a kelet-európai népek Bizánc-ellenes tömörítésére irányult. Györfy György e külpolitikát Taksonynak tulajdonítja,⁹⁶ s ez indokoltnak látszik, mivel a nagyfejedelem – alighanem még e korszakra vonatkozóan is mondhatjuk: a kündükagán – belső ellenfeleit az augsburgi csatavesztés bizonylan meggyöngítette, s így kevés beleszólásuk lehetett a vereség következményeképp kialakított új külpolitikába.

Ha pedig Taksony külpolitikája jutott csődbe az arkadiopolisi csatamezőn, akkor talán nem alaptalan feltennünk, hogy őt is az a sors érte utól, amely tizenöt évvel korábban Fajszt: a szakrális feláldozott kündükagán sorsa?

Persze Fajs esetében is, és még inkább Taksonyéban, feltevéseinket kevés adat támasztja alá. Am egy további szempont is arra int, hogy legalább 950 körül még ne tételezzük fel a szakrális fejedelmi hatalom eltűnését a magyar közéletből.

Ióánnés Skylitzés közléséből tudjuk:

Οὐ δειλίπων^a δὲ καὶ οἱ Τοῦρκοι^b εἰσβολὰς εἰς τὴν^c Ῥωμαίων^d ποιούμενοι καὶ ταύτην^e δροῦντες, μέχρις οὐ Βουλοσουδῆς^f ὁ τούτων ἀρχηγὸς τὴν τῶν Χριστιανῶν πίστιν ἀσπάζεσθαι^g ὑποκριθεὶς κατεκλήφει τὴν Κωνσταντίνου.^h Καὶ βαπτισθεὶς ὑπὸ τοῦ βασιλέως ἀναδέχεται Κωνσταντίνου, τῆ τῶν πατρικίων ἀξίᾳ τιμηθεὶς καὶ πλείστων χρημάτων ὑπάρχας κύριος, εἶτ' αὐθις οἴκαδ' ὑποστρέψας. Μετ' οὐ πολὺ δὲ καὶ Γουλᾶς,ⁱ ἄρχων ὢν καὶ αὐτὸς τῶν Τοῦρκων, εἰσεῖσιν εἰς τὴν βασιλίδαν^m καὶ βαπτίζεται, τῶν ἰσῶν ἀξιοθεὶς καὶ αὐτὸςⁿ ἐδεργασίων καὶ τιμῶν. Ἀνελάβετο δὲ μεθ' ἑαυτοῦ καὶ τινά μοναχὸν Ἱερὸθρον τοῦνομα, δόξαν εὐλα-

βεῖας ἔχοντα, ἐπίσκοπον Τουρκίας παρὰ τοῦ Θεοφυλάκτου χειροτονηθέντα,^o ὃς ἐκεῖσε γενόμενος πολλοὺς ἀπὸ τῆς βαρβαρικῆς πλάνης εἰς^p τὸν χριστιανισμόν ἐπανήγαγεν,^q ἀλλ' ὁ μὲν Γουλᾶς ἐνέμεινε^r τῆ πίστει, μητ' αὐτὸς ἐφοδόν ποτε^s κατὰ Ῥωμαίων πεποιηκώς,^t μήτε τοὺς ἀλισκομένους Χριστιανούς^z ἀτημελήτους εἶναι, ἀλλ' ἐξουσιούμενος καὶ ἐπιμελείας ἀξίων καὶ ἐλευθερῶν. Βουλοσουδῆς^{aa} δὲ τὰς πρὸς Θεὸν^{bb} συνθήκας ἡθροτικῶς πολλὰκις σὺν παντὶ τῶν εἰθνεῖ κατὰ Ῥωμαίων ἐξήλασε. Τὸ αὐτὸ δὲ τοῦτο καὶ κατὰ Φράγγων ποιῆσαι διανοηθεὶς καὶ ἀλοὺς ἀνεσκολοπίσθη ὑπὸ Ὁτου^{cc} τοῦ βασιλέως αὐτῶν. (p. 237⁶⁹⁻⁷⁶)

(A türkök sem hagytak pedig fel azzal, hogy betöréseket csináljanak a rómaiak területére és pusztítsák azt, amíg Bulcsú, az ő hadvezérük, színlelve, hogy a keresztények hitét szeretettel fogadja, Kónstantinos városába ér. És megkeresztelkedvén, Kónstantinos császár fogadta be [ti. ő lett a kereszt-

apja], a patríciusok méltóságával megtisztelten és a legtöbb kincs urává lévén fordulva utána ismét haza. Nem sokkal utána Gyula is, maga is a türkök fejedelme lévén, bemegy a császári székhelyre és megkeresztelkedik, maga is ugyanolyan jótéteményekre és megtiszteltetésekre méltottan. Magához vett valami szerzetest is, nevére nézve Hierotheost, aki az istenfélelem hírnevét bírta, Theophylaktos által Turkia püspökévé választottatott, aki odakerülve sokakat vezetett el a barbár tévelygéstől a kereszténységig, Gyula pedig megmaradt hitében, sem maga nem csinálván soha támadást a rómaiak földje ellen, sem az elfogott keresztényeket illetően nem lévén hanyag, de kiváltójuk és gondoskodásra méltatójuk és megszabadítójuk. Bulcsú pedig hűtlen lévén az istennel kötött szerződésekhöz, gyakran egész népével kiszállt a rómaiak ellen. Ugyanezt vévén pedig észébe a frankok ellen, fogságba esvén nyársra húzatott az ő császáruk, Ottó által.)

Skylitzés a 11. század második felében már nem tud arról, amit Kónstantinos még nyomatékosan hangsúlyozott: hogy a *gyula* és a *horka* nem személy-, hanem méltóságnevek. Tehát a magyar törzsszövetség gyulája járt Konstantinápolyban és keresztelkedett meg!

Bulcsú konstantinápolyi útjáról Kónstantinos is megemlékezett, Tormásról szólva:

*ὁ Τερματίζους, ὁ ἄρτιως
ἀνελθὼν φίλος μετὰ τοῦ Βουλτζου, τοῦ
τρίτου ἄρχοντος καὶ καρχᾶ Τουρκίας.
Ἰστίον, ὅτι ὁ Βουλτζους, ὁ καρχᾶς ἐστὶν
ὁ υἱὸς τοῦ Καλλῆ, τοῦ καρχᾶ, καὶ ὅτι τὸ
μὲν Καλλῆ ἐστὶν ὄνομα κύριον,...*

98

(Tormás, a barátunk, aki épp most jött fel Bulcsúval, Turkia harmadik fejedelmével és karkhasával. Tudni kell, hogy Bulcsú, a karkhas, Kálnak, a karkhasnak a fia és hogy a Kál saját név...)

Mi derül ki számunkra a két idézett közlésből? Az, hogy a magyar törzsszövetség második és harmadik embere – sajnos, szinte semmilyen adatunk nincs arról, mit jelenthetett közelebről a horka „harmadik fejedelmi” rangja – a keresztény vallást választotta; továbbá, hogy e tettük nem magyarázható lelkiismereti motívumokkal, mivel ilyesmi csak a gyula esetében mutatható ki, Bulcsú részéről Skylitzés kifejezett kétszínűséget tételez fel. De vajon mi indította Bulcsút e kétszínűsége? Vajon pusztán a patríciusok méltósága és a legtöbb kincs feletti uralom? Ez aligha valószínű. A magyar törzsszövetség harmadik méltósága anyagilag is, erkölcsileg is felette kellett, hogy álljon annak, hogy kincsekért vagy egy patrícius címet nyilvánosan deklarálja a *bizánci* vallás felvételét.

A helyes magyarázathoz szerintünk mindenképp azt kell figyelembe venni, hogy a kündü hatalma az Árpád-korabeliéhez képest jelentősen csökkent. Ez kiderül abból, hogy a császár, aki az etelközi évekről szólva még csak vajdákat emlegetett, itt már azt írja: ἔχει δὲ ἑκάστη γερὰ ἔρχονται.⁹⁹ (Valamennyi törzsnek van pedig fejedelme.)

Marczali Henrik e megállapításához Kristó Gyula még hozzáfűzi: „Azt is valószínűnek kell mondanunk, hogy éppen a 950-es évek elejére egy újfajta törzsszövetségi integráció körvonalai kezdtek kibontakozni. Ennek élén nem Árpád-házi családtag állt, hanem Bulcsú, aki a törzsszövetség hivatalos hierarchiájában mint harmadik fejedelem, a karkhas méltóságot töltötte be... Hogy a 950-es évek eleje törzsszövetségi integrációjának politikáját Bulcsúhoz és nem Árpád-családbeli előkelőhöz kapcsoljuk, alapvetően mégsem 955. évi seregvégzésével kapcsolatos, hanem azzal a körülménnyel, hogy Bulcsú az egyetlen X. századi vezér, akinek nyugati és déli irányú kalandozásairól egyaránt biztos ismereteink vannak.”¹⁰⁰

Kristó érvelése lényegében azt sugallja, hogy Bulcsú a törzsszövetség szállásföldjének minden frontját ellenőrzése alatt tartva a fejedelmi hatalom riválisává lett. Maga Kristó ugyan azt is hozzát teszi, hogy Tormás és Bulcsú együttes szereplése „arra mutat, hogy a nagyfejedelmi törzs és Bulcsú törzse közt baráti lehetett a viszony”¹⁰¹ – ám ez éppen a fentiek alapján nem logikus. Az, hogy egy tárgyaláson a császárvárosban jelen kellett lennie Árpád egy leszármazottjának is, lehetett pusztán reprezentációs formalitás, amely a dinasztia – esetleg kényszerű – *formális* hozzájárulását jelezte Bulcsú ottani

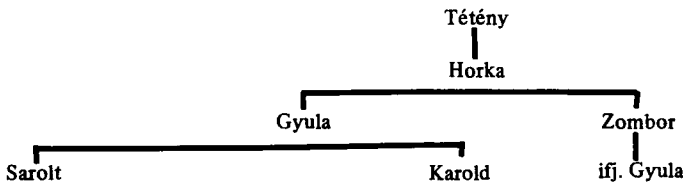
⁹⁹ Györffy: 22. sz. alatt i. m. 152., 154. 1.; Uő: 31. sz. alatt i. m. 48–50. (Lél Anonymus szerint Tas fia, s ezt nincs okunk kétségbe vonni. Kristó: i. m. 460–461. elveti Lél kapcsolatba hozását az Árpád-házzal, mondván: Tas kortársa Lélnek, tehát nem lehet az apja. De mivel Tas nem érthette

ténykedéséhez; hasonló szerepet játszhatott az augsburgi csatában Lél, s ha hihetünk Aventinusnak, maga Taksony is.

Valójában a hatalom természetéből következik, hogy a gyengülő hatalmú Fajsz fejedelem és a növekvő hatalmú Bulcsú között éles érdekellentétnek kellett lennie. S ha ezt figyelembe véve vizsgáljuk Bulcsú bizánci megkeresztelkedését, felmerül a gondolat: vajon nem Fajsz alapvetően vallási meg-alapozottságú uralmával szembeni tüntetés-e a horka lépése? Nem annak eszköze-e, hogy ne kelljen tudomásul vennie a kündü szakrális hatalmát?

Igy Bulcsú megkeresztelkedésének ténye közvetetten ismét amellett tanúskodik, hogy 950 körül a fejedelmi hatalom szakrális volta még eleven volt.

S ugyanamellett tanúskodik a gyula megkeresztelkedése is. Kurszántól eltérően ugyanis ez a gyula bizonyos, hogy semmiképp nem lehetett az Árpád-ház tagja. A 14. századi krónikás hagyomány az ő nevéhez kötötte Erdőelve megszállását, s az ő lánya volt a szép és szilaj Sarolt, Szent István édes-anya.¹⁰² Családfáját Anonymus közli:¹⁰³

Ha e családfát hitelesnek fogadjuk el, az hámozható ki belőle, hogy a honfoglaló Tétény vezér fia még horka volt, unokája és dédunokája viszont már gyula.

Kristó szerint „A rokonsági szálakat azonban bizonytalannal rosszul kötötte össze a névtelen jegyző, amikor Tétény fiának, valamint Gyula és Zombor apjának tette meg Horkát. Roppant valószínű, hogy a gyula és karkhasz méltóságok viselői nem egyazon családból kerültek ki...”¹⁰⁴ Szerinte ugyanis a szóban forgó gyula Levédi és Kurszán leszármazottja.¹⁰⁵ Magunk azonban két okból nem tartjuk kizártnak, hogy az anonymusi családfa lényegében helyes.

Az egyik ok: Bulcsúval kapcsolatban Kónstantinos hangsúlyozza, hogy már az apja, Kál is viselte a horka címet. Talán feltehetjük, hogy Bulcsú azért emelte ki ezt a császár előtt, mert nem volt magától értetődő. Vagyis: a horka tisztség viszonylag új volt Bulcsú nemzetségén belül.

Másik okunk, hogy korábban feltételeztük: a gyula cím eredetileg a kündü dinasztiajához tartozó trónörökösöt illette meg, s Kurszán is e címen viselte; 950 körül viszont egy másik nemzetség tagja szerepel gyulaként.

Úgy látszik tehát, hogy valamikor a 10. század első felében az Árpád-ház kiejtette kezéből a gyula tisztségét s ezzel a tényleges hatalmat is. E feltevés magyarázatot adna a dinasztia hatalmának csökkenésére is.

Hogy ez pontosan mikor történhetett, arra nincs adatunk. Csupán kérdésként vethetjük fel, hogy vajon Kurszán – a tapasztalt, a nyugati frontot is már jól ismerő, Árpáddal hosszú időn át együttműködő gyula – váratlan halála nem idézett-e elő zavart, bizonytalanságot a dinasztian belül, nem vezetett-e trónöröklési viszályokhoz már Árpád életében, amelyek megkönnyíthették a dinasztia ellenfeleinek dolgát? Igaz, e feltevésnek ellentmond, hogy ha Tétény Árpád kortársa volt, akkor unokája – akinek Anonymus alapján a gyula cím megszerzését tulajdoníthatjuk – 940 előtt nemigen léphetett fel a politikai életben. (Annál is kevésbé, hiszen apósa volt a 997-ig uralkodó Gézának!) A Kurszán halála és a 940-es évek között eltelt három és fél évtized belpolitikai viszonyait illetően jelenleg semmit sem tudunk. Nem tudhatjuk, kik viselhették ezalatt a gyula címét: még mindig Árpád utódai, vagy más törzsfők?

Az viszont valószínűnek látszik, hogy 940 körül olyan személy lett a gyula, aki előzőleg meg a 955. évet – ha megéri, ő lesz a fejedelem, nem Taksony! – Lélről pedig 955 előttről nincs hiteles adat, elképzelhető, hogy Tormás bizánci útjakor Tas már idősebb ember, Lél viszont még ifjúként vesz részt az augsburgi csatában. Hogy Tas éppen Üllő fia, nem bizonyítható.)

⁹⁴ Györffy: 75. sz. alatt i. m. 702–703.

– apai örökségként – a horka tisztségét viselte. Ez utóbbi cím akkor szállhatott át Kál vezérre, akitől hamarosan – 942 előtt!¹⁰⁶ – örökölte fia, Bulcsú.

Hogy Árpád utódai és a gyula tisztségétőlük elragadó Tétény-utódok között feszült volt a viszony, az magától értetődik. Bulcsú és a fejedelmi ház ellentétére már utaltunk. Mindkét vezérnek jó oka lehetett hát arra, hogy elkötelezze magát egy olyan vallás mellett, mely magától értetődően semmisnek tekint minden földi személy vallásos kultuszát.

Módosítanunk kell hát azt a köztudatunkban élő képet, mely a kereszténységet egyértelműen a fejedelmi hatalmat megerősítő, az államalapítást előkészítő ideológiaként ábrázolja a 10. században. Valójában először épp a törzsfői széthúzás, a dinasztiaellenesség ideológiai eszközeként jelenhetett meg a magyarok között. Minden bizonnyal ez magyarázhatta a Maros-vidéki törzsfő, Ajtony bizánci kereszténységét is az ezredforduló táján.¹⁰⁷

Géza fejedelem érdeme lehetett, hogy felismerte: e fegyver visszafordítható, a keresztény vallás egy új, megszilárdult Árpád-házi uralom forrása is lehet.

S ezzel elérkeztünk a legutolsó kérdéshez. Vajon 970 után, a meginduló keresztény térítés idején maradt-e még nyoma a kündü-kagán szakrális hatalmának, s meddig élt még a kettős fejedelemség?

A válasznál mindenképp figyelembe kell vennünk, hogy Géza kereszténysége a fennmaradt források szerint még meglehetősen felszínes volt, s a pogány hagyományokkal korántsem összeegyeztethetetlen.¹⁰⁸ Györffy György mutatott rá, hogy nevében a türk *dzsebu* (jabghu) húzódik meg, ami a kagán egyik címe.¹⁰⁹ Ez arra mutat, hogy legalábbis apja szárdéka szerint még őrá is egy szakrális uralkodó tekintélye várt, s nyilván ennek megfelelően is nevelték.

László Gyula viszont István pogány nevének – Vajk – elemzésével újabb érdekes lehetőséget vetett fel. Németh Gyula feltételezéséhez kapcsolódva, mely szerint e név török eredetű és „kicsi, kisebbik vezért” jelent, így ír: „Tekintve, hogy a kettős fejedelemség megvolt a honfoglalóknál, és családi körön belül maradvá megtaláltuk a korai Árpád-korban, aligha kétséges, hogy megvolt Géza fejedelem korában is. Gézát úgy ismerjük, mint erőskezű uralkodót, aki megalapozta a központi hatalmat. A központi kormányzást éppen a törzsfők ellenében kellett megszilárdítani. Valószínűleg az ő műve volt az is hogy a kettős hatalmi szervezetet, amely azelőtt két külön törzs fejének kezébe tette le a hatalmat, átformálta úgy, hogy másoduralkodónak, Vajk-nak a saját fiát tette meg. Az erdélyi Gyulát is családja körébe vonta azzal, hogy leányát elvette feleségül, ennek ellenére később István királynak a legkonokabb ellenfele éppen az erdélyi részek Gyula-utóda, Ajtony volt.”¹¹⁰

Azt a feltevést, hogy Ajtony a gyula-családhoz tartozott, ma már elveti a kutatás,¹¹¹ az viszont tény, hogy az erdélyi gyulákkal csupán Istvánnak sikerült leszámolnia. Mindazonáltal kétségtelennek látszik, hogy Géza és Sarolt házassága átmeneti békét teremtett a két rivális dinasztia között. Sarolt apja, a mélyen vallásos keresztény talán őszintén lelkesedett is Géza térítő akcióiért, de utódja sem fordulhatott szembe nyíltan Gézával – a közismerten erélyes fejedelem ezt nyilván nem tűrte volna el.

Korábban felvetettük a gondolatot, hogy a kündü és a gyula cím eredetileg egyazon nemzetségé volt. László Gyula feltevése, mely szerint Géza formálja át ilyen módon a kettős fejedelemséget, nem mond ellene ennek, sőt: ha Géza vissza akarta szerezni Álmos és Árpád hatalmát, ehhez vissza kellett, hogy szerezze a tényleges hatalmat biztosító gyula címet. Kijelölt örökösének, fiának talán valóban abban a reményben adta a Vajk nevet, hogy – miként a dinasztiaalapító ősök – ő is leendő utódját veheti maga mellé gyulaként. *Ám e reménye nem teljesült be. Az erdélyi gyulák túléltek Gézát, s Istvánnak fegyverrel kellett őket levernie; ez egyben a kettős fejedelemség pogány intézményének felszámolását, az új keresztény mintájú királyság megalapítását jelentette.*

⁹⁵ *Marczali Henrik*: A magyar nemzet átalakulása a X. században, s a fejedelemség megalapítása. In: Világtörténelem – Magyar történelem. Bp. 1982. 51–52.

⁹⁶ *Ioánnés Skylitzés*: Synopsis historón. In 5. sz. alatt i. m. 86–87.; Vö. Györffy György: 22. sz. alatt i. m. 155–156.; Uő: 31. sz. alatt i. m. 51–53.

⁹⁷ *Ioánnés Skylitzés*: uo. 85.

⁹⁸ *Kónstantinos* 40. uo. 49.

⁹⁹ Uo. 48.; Vö. *Marczali*: 95. sz. alatt i. m. 16. sz. jegyzet. (73.)

Véleményünk szerint tehát csak Szent István kora jelentette a kettős királyság megszűntét: az a kor, mely minden téren forradalmi változásokat hozott a magyar nép életében. A régi rend csökevényei azonban az új, keresztény államban is fel-felrémlenek. Bakay Kornél veti fel, hogy Vazul merénylete István ellen nem a kündü-kagán feláldozásának hagyományával magyarázható-e;¹¹² s László Gyula utal rá, hogy az Árpád-házon belüli uralommegosztások, a „korona és kard”-kettősség gyökere is részben ide vezethető vissza.¹¹³

¹⁰⁰ *Kristó*: i. m. 368–369.

¹⁰¹ Uo.

¹⁰² L. a 39. jegyzetben i. m. 30., In.: SRH I. 290–291.

¹⁰³ *Anonymus* 27. In.: SRH I. 68–69.

¹⁰⁴ *Kristó*: i. m. 453.

¹⁰⁵ Uo. 450.

¹⁰⁶ Ld. 89. sz. jegyzet.

¹⁰⁷ Szent Gellért püspök nagy legendája. In: Árpád-kori legendák és intelmek. Bp. 1983. 80.

Ford.: Szabó Flórián.

¹⁰⁸ *Thietmar*: Chronicon VIII. 3 (IX. 4.) In.: *Gombos* i. m. III. 2203.

¹⁰⁹ *Györffy*: 31. sz. alatt i. m. 99.

¹¹⁰ *László Gyula*: Jegyzetek István királyról. In: Régészeti tanulmányok. Bp., 1977. 351–352.

¹¹¹ *Györffy*: 31. sz. alatt i. m. 164.

¹¹² *Bakay*: 88. sz. alatt i. m. 56–58.

¹¹³ *László*: i. m. 351.